

Från Hasse och Tage till Ebba Grön

**Kulturskildringar av svenska förorten mellan
1954–1984.**

Av: Moa Ekström

Handledare: Martin Wottle

Södertörns högskola | Institutionen för Historia

Kandidatuppsats 15 hp

Historia | Vårterminen 2021

SÖDERTÖRNS HÖGSKOLA | STOCKHOLM
sh.se

Abstract

In the year of 1933, a large housing survey was carried out in Sweden, which was carried out against the background of the large housing shortage in the country, but most of all in the big cities such as Stockholm and Gothenburg. The results of the survey showed that the country needed housebuilding but foremost modern new houses and apartments which suited a modern lifestyle. In the song *Rågsved* (1963) the main protagonist is telling a story about the nice life in the new modern Swedish suburbs. Despite the optimism of the modern Swedish welfare state there are still those who oppose it as an example in the song *Lyckliga Gatan* (1967) by singer Anna-Lena Löfgren.

One of the new housing projects that were introduced was the upbringing of the so-called ABC-town. In the novel *City in the World* (1968) the Swedish author Per Anders Fogelström describes through the eyes of the character Erik Karge how Stockholm has grown and how Erik's family are moving into Vällingby as a way of living the dream of the modern lifestyle. In the same spirit as Fogelström's Erik in the author Lena Andersson's novel *Sveas son* (2018) we get to know the modern practical family man in Ragnar Johansson. First Ragnar builds his own house in which he and the family lives until he divorces his wife and moves to Vällingby with his new girlfriend Ingrid.

In 1964, the government of Sweden despite the success of the ABC-town decides to build a million new homes for families in a period of 10 years. In the documentary *Children of Jordbro* (1975) the director Rainer Hartleb follows a group of young children living their ordinary lives in the suburbs. In the following film *Living in Jordbro* (1981) the children are young adults who discuss the future in the suburbs at the same time as the world is in the middle of the big oil crises. In the town of Rågsved, the punk group Ebba Grön released their single *Were only in it for the drugs no. 1* (1979) as a protest of the city in Vantör which has decided to move the culture association of Oasen from the public building. A year prior to Ebba Grön's hit single the progressive rock and theater group Nationalteatern released their hit *Barn av vår tid* (Children of our time) as a way of protesting the lack of activities for young adults in the suburbs of Gothenburg.

The essays focus on how Sweden went from a land in crisis to a welfare state despite the growing segregation of the suburbs and how that was reflected through cultural expressions.

Keywords: Suburbs, Folkhemmet, space, place, modern.

Innehåll

1. Inledning	4
1.1 Introduktion	4
1.2 Syfte och frågeställning	5
1.3 Bakgrund och forskningsöversikt	5
2. Teoretisk översikt	10
2.1 Rumslighet	11
2.2 Moderna människor och den moderna bostaden	13
3. Metod	15
3.1 Modernitets diskurs	15
3.2 Metoddiskussion	16
3.3 Empiri och Urval	18
3.4 Källkritisk diskussion	20
4. Undersökning	23
4.1 Förortens plats i 1960-tals slagern	24
4.2 Vällingby – den ideala abc förorten	28
4.3 OASEN – Ungdomarnas plats i Rågsved	34
4.4 ”Är Jordbro en bra miljö för barnen?”	40
5. Slutsats	47
5.1 Förortsromantik och segregations kritik	47
6. Käll – och litteraturförteckning	52
6.1 Litteraturförteckning	52
6.2 Internet källor	53
6.3 Tryckta källor	52

1. Inledning

1.1 Introduktion

I den fiktiva romanen *Stad i världen* (1968) beskriver författaren Per Anders Fogelström genom karaktären Eriks ögon hur den nya moderna förorten byggs upp. Den förort som Erik drömmer om är Vällingby, symbolen för den moderna förorten och tanken om ett förbättrat och jämlikare samhälle. Eriks fru Irene har inte alls lust att flytta utan saknar att kunna gå omkring i staden. Hon känner sig, tillskillnad från sin man, instängd i den nybyggda lägenheten, utrustad med dåtidens moderniteter och med närhet till centrum med egen tunnelbanestation.¹ Samtida med Per-Anders Fogelström så skriver humorduon Hasse och Tage text till en låt som döps till *Rågsved*. I låten, som från början ingick i föreställningen *Konstgjorda Pompe* (1963) sjunger berättar-jaget, en kvinna i medelåldern, om trivseln i förorten Rågsved. Lägenhetens kök är ljusst och fräscht och utrustat med en praktisk köksfläkt över spisen. Familjen, som består av kvinnan, hennes man och två barn njuter av det stilla och förortslivet komplett med centrum och tunnelbanestation.²

År 1979, 15 år efter är Rågsved återigen aktuellt, men denna gång genom punk-gruppen Ebba Gröns låt *Were only in it for the drugs no 1* där gruppen beskriver ett Rågsved som är så långt ifrån det som Hasse och Tage skildrade. I stället för en mysig och trygg förort ställer sig gruppen frågan vad det finns och göra i den ”trista förorten” förutom ”knarka, supa och slåss”. 1972 spelar regissören Rainer Hartleb in den första av sju dokumentärfilmer totalt som ingår i *Jordbrosviten*, ett projekt som pågick fram till 2014. I filmen möter vi för första gången de barn som Hartleb kommer följa under 40 års tid. Barnen går i en första års klass i förorten Jordbro, en tätort och kommundel i Haninge kommun, Stockholms län. Det som beskrivs i filmen är barnens vardag, deras tankar, men framför allt deras uppväxt miljö i den moderna förorten.³ Musik, film och litteratur kan betraktas som ett tidsdokument av tider som har varit. Genom att studera kulturella yttringar kan vi få en inblick i hur vanliga människor tyckte och tänkte under den aktuella tidsperioden. Med utgång i föregående resonemang menar jag att genom att undersöka kulturella yttringar i mellan perioden 1954–1984 så kan vi även se en förändring i det svenska samhället som berättar historien om det Sverige som varit och hur det blev det Sverige vi lever i idag.

¹ Per Anders, Fogelström. *Stad i Världen*. 2 uppl. Stockholm: Bonniers grafiska Industrier AB, 1988, s. 102–109.

² Hans Alfredsson, Tage Danielsson. *Rågsved*. Stockholm: Svenska Ljud 1969.

³ *Barnen från Jordbro*. (1975). {film}. Regisserad av Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio.

1.2 Syfte och frågeställning

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur tanken om förorten har förändrats under tidens gång, detta med hjälp av kulturella fenomen som musik, litteratur och film.

- Hur har förorten skildrats i vissa kulturella yttringar?
- Hur kan den kulturella skildringen av förorten kopplas till begrepp som plats och rum?
- Har skildringen av förorten i kulturella yttringar förändrats genom tidens gång?

1.3 Bakgrund och forskningsöversikt

I kapitlet kommer jag i kronologisk ordning först redogöra för bakgrunden till uppkomsten av den svenska förorten. Därefter kommer jag presentera den empiriska forskningsöversikten med utgångspunkt i förorten och modernitet och uppkomsten av denna som ett ideal och en bostadsstandard. Första delen av forskningsöversikten kommer till stor del presentera folkhems begreppet och bostadsprojektet som skulle leda Sverige ur bostadskrisen med introducerandet av Abc-staden. Därefter kommer jag redogöra för hur Abc-staden senare avknoppade sig i form av miljonprogramsprojektet. I detta avsnitt kommer jag även introducera ett viktigt begrepp för förståelsen av vad som idag förknippas med förorten, nämligen segregation.

Bostadskrisen och folkhemsbygget

Januari 1928 i ett tal till riksdagens andra kammare nämns begreppet folkhem för första gången av dåvarande stadsminister Per-Albin Hansson. I talet nämner Hansson för första gången begreppet folkhemmet som i eftervärlden beskrivits som en socialdemokratisk vision karakteriserat av jämlikhet. Folkhemmet karakteriserades utav bilden att samhället skulle betraktas som ett hem. Under 1930-talet så används begreppet frekvent av det socialdemokratiska partiet med en framställning av rättvisa och rättfärdighet för att senare kunna koppla begreppet till rätten att äga en bostad som dessutom skulle vara av god kvalitet och hygienisk. Anledningen till detta fokus på bostaden i frågan om folkhemmet var den stora bostadskrisen som rådde under 1930-talet som en konsekvens av 1800-talets industrialisering och urbaniseringen utav städerna. Många människor i städerna var dessutom arbetslösa som en konsekvens av den ekonomiska krisen som rådde under hela 1930-talet. Konsekvensen av arbetslösheten var att de som redan varit utsatta innan krisen blev nu mer utsatta på grund av

att de inte längre kunde försörja för sina familjer.⁴ År 1933 beslutade riksdagen därför att det skulle göras en stor utredning kring bostadssituationen som främst hade två mål, dels att föreslå en lösning på den akuta bostadssituationen som fanns i landet, dels skulle den också hitta en långsiktig strategi för den svenska bostadspolitiken. Utredningen skulle också hitta lösningar för att öka boytan och höja standarden och utrustning i lägenheterna men samtidigt hålla hyresnivåerna nere, motverka spekulativ nyproduktion samt uppmuntra offentligt ägda bostäder.⁵

År 1945, i slutet av andra världskriget så presenterades resultatet av bostadsutredningen och resultatet visade sig att det behövdes bygga nya bostäder i Sverige. För att detta skulle kunna hända så behövde staten ta ekonomiska risker för att garantera ett långsiktigt perspektiv på bostadsförsörjningen och motverka att bostadsbyggandet endast skulle vara möjligt vid ekonomisk expansion. Ytterligare resultat av utredningen visade att den typ av bostäder som behövdes byggas skulle finansieras efter självkostnadsprincip. På grund av detta föreslogs att de kommunala fastighetsbolagen skulle ha ansvaret över byggandet av bostäderna i stället för privata bostadsbolagen.⁶ Därmed skulle också kommunen få ansvaret för bostadsförsörjningen, hyressättningen samt regler och marknadsföring vid byggandet av bostäder. Detta är vad det som brukas kallas för den svenska allmännyttan.⁷

I den dokumentära kortfilmen *Staden Växer* (1955) som producerades av tidningen Dagens Nyheter beskrivs den dåvarande bostadssituationen i Stockholm. I filmen beskriver berättarrösten hur staden har blivit trängre och att behovet av att expandera utanför innerstaden är nödvändigt för att alla ska kunna få plats. Bilderna på staden förbytts därefter till en bild på en karta av Stockholm där berättarrösten berättar om de nya förorterna där nya moderna bostäder kommer att byggas upp. Förorter som nämns i filmen är bland annat Mälarhöjden, Abrahamsberg, Årsta, Svedmyra, Blackeberg, Tallkrogen, Högdalen och till slut Vällingby och Hässelby.⁸ Sju minuter in i filmen kommer första bilden på den nybyggda tunnelbanan som av berättarrösten beskrivs som snöret som går genom innerstaden och förorten. Den håller ihop Stockholm och beskrivs av berättarrösten som stadens framtidshopp.

⁴ Martin Grander. *Allmännyttan och jämlikheten: Svensk bostadspolitik vid vägskalet?* .Stockholm: SNS förlag 2020, s. 47.

⁵ Grander 2020, s. 48.

⁶ Grander 2020, s.50–51.

⁷ Bo Bengtsson. ”Allmännyttan och bostadspolitiken i går, idag och i morgon – institutionella förutsättningar i förändring”, I: *Nyttan med allmännyttan*. Red. Tapio Salonen. (Stockholm: Liber AB, 2016), s. 25.

⁸ *Staden växer*. (1955){film}Regisserad av: Håkan Bergström. Sverige: Dagens Nyheter.

Enligt filmen så är ambitionen att ingen i det nybyggda förorterna ska ha längre att gå till centrum än 500 meter. Det inkluderar både höghusen och villorna som ligger bakom dem.⁹

Under 1950-talet tog det bostadspolitiska visionerna fart på allvar. Det var i detta sammanhang som tanken om Abc-staden uppkom. Abc är en förkortning där A står för arbete, B för bostad och C för centrum. I Abc-staden skulle den moderna familjen både kunna ha närhet till arbetet, bostaden och ha möjlighet till fritidsaktiviteter och handel. Varje Abc stad hade sitt eget centrum med kultur, hälsovård och samhällsservice som apotek och postkontor. Visionen med Abc-förorten var att bekvämligheten med närheten till allting skulle göra att mindre människor valde att spendera sin tid inne i staden vilket skulle minska antalet människor i själva stadskärnan. Vällingby och Farsta är exempel på två Stockholms förorter som ses som förebilder för den ideala Abc staden. Ytterligare exempel på Abc förorter är Högdalen vilket inkluderar bostadsområden som Rågsved och Hagsätra. Det gemensamma för dessa förorter var att de nyinflyttade hade arbetar- eller lågmedelklassbakgrund från Stockholms innerstad, främst från traditionella arbetarkvarter som Södermalm.¹⁰

I *Staden Växer* (1955) så framhäver berättarrösten Vällingby som ett exempel på bilden av det moderna Sverige. År 1955, när filmen hade premiär, så var befolkningen i Vällingby 25 000, alla dessa människor hade tidigare stått i bostadskön men nu äntligen fått en bostad tack vare bostadsbyggandet. Vällingby beskrivs av berättarrösten som den stockholmska staden som har sitt eget liv och som inte bara ska agera sovstad utan också arbetsplats i form av alla fabriker som byggs upp i området.¹¹ Bekvämligheten och närheten till det som familjen behövde för ett enklare och bättre vardagsliv. I boken *Vällingby – ett levande drama* (1998) beskriver författarna att det fanns en oro hos byggföretagen att förbindelserna med tunnelbanan skulle göra det ännu mer attraktivt att åka in till stan och handla och därför fanns ambitionen att göra centrum så attraktivt som möjligt att invånarna skulle lockas att använda det nybyggda centrumet.¹²

Miljonprogrammet på gott och ont

Bostadsprojektet kom under 1950-talet att bli en viktig del av välfärden, mycket tack vare dåvarande socialminister Gustav Möller. Det var nu det svenska välfärdssystemet utvecklades

⁹ *Staden växer*. (1955) {film} Regisserad av: Håkan Bergström. Sverige: Dagens Nyheter.

¹⁰ Jonas Lindström. *Segregation*. Stockholm: Liber AB 2019, s. 89, Stockholmskällan. *Tunnelbana, barnrikehus och Abc-stad*. U.å. <https://stockholmskallan.stockholm.se/teman/staden-vaxer/tunnelbana-barnrikehus-och-abc-stad/> (hämtad: 2021-09-05).

¹¹ *Staden växer*. (1955){film} Håkan Bergström. Sverige: Dagens Nyheter

¹² Ulrika Sax. *Vällingby – ett levande drama*. Stockholm: Stockholms förlag 1998, s. 33.

vilket resulterade i ett allmänt pensionssystem, generella barnbidrag, obligatorisk sjukförsäkring samt en sysselsättningspolitik som syftade på att den som hade någon form av sysselsättning var en bärande pelare i det svenska välfärdssystemet. Samma princip överfördes så småningom även till bostadspolitiken, men trots den stora satsningen uteblev resultatet och trots det ökade bostadsbyggandet så blev bostadsköerna längre. Detta resulterade bland annat i att man på 1960-talet gjorde en storsatsning i form av miljonprogramsprojektet.¹³

År 1965 satte den svenska regeringen det första spadtaget till miljonprogrammet. Miljonprogramsprojektet innebar i huvudsak att en miljon bostäder skulle byggas under en period på 10 år.¹⁴ Miljonprogrammet kom enligt urbanforskaren Martin Grander att bli den socialdemokratiska folkhemstanken konkretiserad. Detta för att miljonprogrammet byggdes nästan helt utan statliga subventioner eftersom man, som tidigare nämnt, givit de kommunala bostadsbolagen uppgiften att lösa bostadsfrågan.¹⁵ Miljonprogrammet skulle därför, enligt Grander, kunna ses lika mycket som ett arbetsmarknadsprojekt som ett samhällsbyggnadsprojekt. Detta för att arbetsmarknaden nu prioriterades till förmån för eventuella framtida komplikationer för fastighetsägarna.¹⁶

1970-talets oljekris innebar dock en förändring i samhället och påverkade många människor. Världen gick från att vara full av optimism efter andra världskriget till att gå in i en ny ekonomisk kris, detta påverkade även Sverige. Konsekvensen av de låga räntorna och den växande bostadsmarknaden gjorde att många av de familjer som hade flyttat in i miljonprogrammets höghus och lägenhets byggnader i stället valde att flytta till de nybyggda villor och radhus som tillhörde nästan en tredjedel av byggnaderna som byggdes i miljonprogramsprojektet. Bostadsbolagen fortsatte dock bygga höghusen i rasande takt och lägenheterna stod tomma i förhoppning att nya hyresgäster skulle flytta in. För att kunna lösa problemet så inleddes ett projekt med socialtjänsten som gjorde att många familjer med låginkomsttagare, arbetslösa och invandrarbakgrund flyttade in i lägenheterna. Problemet med den lösningen enligt Grander att husen hade byggts för en befolkning som skulle arbeta, enligt samma princip som fanns i abc-staden. I brist på sociala aktiviteter i miljonprogrammen gjorde att människorna som nu hade flyttat dit blev alltmer segregerade. De som bodde i höghusen stannade kvar i miljonprogrammet och som en konsekvens av segregationen så fick

¹³ Grander 2020, s.54.

¹⁴ Grander 2020, s.54.

¹⁵ Grander 2020, s. 55.

¹⁶ Grander 2020, s. 55–56.

också höghusområdena i miljonprogrammet det dåliga rykte vi idag känner igen dem vid. Detta i motsatt till de människor som flyttat in i miljonprogramsbyggda villorna och radhusen som fick det allt bättre.¹⁷

Enligt sociologen Jonas Lindström så uppkom begreppet segregation i och med boken *The City* (1925) som skrevs av amerikanska forskarna Ernest Burgess, Robert Park och Roderick McKenzie. Den centrala frågan i boken är huruvida klass och etnicitet förklarar segregationen där inkomstskillnader är det primära fokuset medan faktorer som etnicitet, språk och kultur ses som sekundära. Slutsatsen var att staden var naturligt segregerad där fattigdom och utslagning nödvändigtvis inte behövdes ses som någonting negativt. Författarna hänvisade i sin argumentation till hur det såg ut i djurens värld där den svagare arten anpassade sig till den starkare.¹⁸ Inom begreppet segregation talar man också om någonting som kallas segregationszoner som baserar sig på sambandet mellan tekniska innovationer och segregation.¹⁹

Litteraturforskaren Lydia Wistisen skriver i sin doktorsavhandling *Gångtunneln* (2017) att under 1960–70-talet så uppstod det en föreställning om det nya höghusområdena och framför allt de unga som bodde där. Förortsmiljön som skildras i litteraturen är ett landskap som enligt Wistisen är etablerat i kanon och i vårt kulturella medvetande, detta har i sin tur bidragit till att bilden av förortsmiljön blivit mer av en stereotyp än levd erfarenhet.²⁰ Detta ovanstående konstaterande är också ett exempel på det som den brittiska forskaren Tim Cresswell menar är *sense of place*, på svenska direkt översatt till igenkännandet av en plats. Cresswell menar att detta konkret betyder att vi har fått en känsla för en plats genom att fått en berättelse berättad för oss om den platsen som vi egentligen inte har upplevt själva så har vi en förutfattad bild av platsen. Detta kan båda vara i positiv och negativ bemärkelse beroende på hur vi fått platsen beskriven för oss om det är via en nära familjemedlem alternativt genom kulturella yttringar som låttexter och fiktiva romaner.²¹

Satsningen på byggandet av miljonprogrammet skulle enligt Wistisen ses som en representant för ett modernt och funktionellt välfärdsland. Wistisen beskriver det som att Sverige rev gamla stadskärnor delvis som en symbolisk gest för att glömma bort det gamla och börja om

¹⁷ Grander 2020, s. 56.

¹⁸ Lindström 2019, s.44–45.

¹⁹ Lindström 2019, s.46.

²⁰ Lydia Wistisen. *Gångtunneln – Urbana erfarenheter i svensk ungdomslitteratur 1890–2010*. doktorsavhandling (Stockholm Stockholmsuniversitet 2017), s. 162.

²¹ Tim Cresswell. *Place – An introduction*. 2: a upplagan. Oxford: Wiley Blackwell, s. 14.

på nytt. Det nya Sverige skulle släppa allting och börja om på nytt som ett vitt papper där klassklyftor skulle försvinna med hjälp av en förändrad stadsmiljö. Många familjer fick det bättre tack vare miljonprogrammet, främst de familjer som tillhörde arbetarklassen med välplanerade, funktionella lägenheter. De fanns daghem, tvättstugor och parkeringar samt snabba transportvägar in till centrum. Däremot så menar Wistisen att två grupper glömdes bort i allt detta byggande och det gäller främst enligt Wistisen unga och arbetslösa.²² Enligt en studie som genomfördes på uppdrag av Riksantikvarieämbetet och Integrationsverket år 2000 som framför allt fokuserar på medias gestaltning av storstaden och förorten har det skedd det en tydlig förändring i hur media valde att skriva om miljonprogrammet under en period på 10 år. I början av miljonprogrammets födelse på 1960-talet var det vanligt med artiklar ifrån byggarbetsplatser där drömmen om moderniteten är i fokus. De nya bostäderna skulle materialisera det moderna samhället med hög standard för svenska folket att bo i. Denna positiva inställning byttes ut mot bekvämlighet när allt fler människor flyttade in samtidigt som det fortsattes att byggas runt om. Det hade inte flyttat till det moderna bekväma livet utan till en ständigt pågående byggarbetsplats.²³ När 70-talet gjorde sin entré så gestaltades förorten snarare som ett problemområde än en trivsam förortsidyll. Tidningstexterna fokuserade på det ständiga supandet i förorten, framför allt bland unga vuxna. Kriminaliteten i förorten blev ett stort problem som målades upp i tidningarna vilket ofta kopplades till arbetslöshet och missbruksproblem.²⁴ De är exempelvis under den här tiden som begrepp som ”vi och dem” etableras för att beskriva skillnaden mellan den skötsamma medelklassen och låginkomsttagarna i arbetarklassen.

2. Teoretisk översikt

I uppsatsen kommer jag använda mig av två teoretiska perspektiv. Dels kommer jag använda mig av rumslighetsteorin vars utgångspunkt är hur en plats kan forma en människa beroende på hennes förhållande till den. Jag kommer också använda mig av modernitetsteorin som i denna kontext möter rumsligheten i kontext till de två olika personlighetstyperna gällande synen på modernitet som standard och som ett mänskligt ideal. Moderniteten kommer även ställas i kontext till de som var emot uppbyggandet av de svenska förorterna. I kapitlet

²² Wistisen 2017, s. 163.

²³ Urban Ericsson, Irene Molina, Per-Markku Ristilammi. *Miljonprogram och media: föreställningar om människor och förorter*. Trelleborg: Berling Skogs AB 2000, s. 17–18

²⁴ Ericsson, Molina & Ristilammi 2000, s. 18.

kommer jag först gå igenom de olika teorierna vad respektive teori går ut på. Efter det kommer jag presentera det material som är grunden för undersökningen.

2.1 Rumslighet

Rumslighetsteorin utgår från hur en individ eller ett kollektiv skapar band till en plats alternativt ett så kallat space som syftar på ett fysiskt eller icke-fysiskt rum. Inom rumslighets teorin så använder sig forskare ofta av engelska begrepp som *location, point, area och space*, på svenska så kan man översätta dessa till läge, den fysiska platsen, region/ort samt den rumsliga platsen. När man inom geografisk forskning talar om plats så syftar det ofta på en fysisk plats där sociala relationer mellan människor utvecklar sig.²⁵ För många individer är den mest kända platsen den plats vi kallar vårt hem. Hemmet är ett exempel på en typ av plats där människor skapar band till varandra och till platsen som vi kallar hemma. Där vi känner oss hemma kan vi vara oss själva och där behöver vi inte heller bry oss om sociala normer.²⁶ Hemmet behöver i sig inte syfta på ett fysiskt hem utan skulle lika gärna syfta på en region eller på orten där vi känner oss hemma. Vad vi som individer betraktar som ett hem leder ibland till en politisk debatt kring vad som bör betraktas som ett hem.²⁷ Utifrån ett intersektionellt perspektiv så går det att argumentera att begrepp som klass, kön och etnicitet alla härstammar från en rumslig plats där människor samlats för att diskutera politiska och sociala problem.²⁸

Sociologen Jonas Lindström argumenterar i boken *Segregation* (2019) att det finns ytterligare ett sätt att studera rumslighet, nämligen som en plats där människor av olika ekonomiska och etniska bakgrunder möter varandra. Lindström skriver att *''Det är följaktligen i samband med industrialiseringen och efterföljande urbanisering som segregation som en relation mellan rumsliga segregationspoler börjar bli alltmer framträdande''*. Lindström pekar därmed på urbaniseringen²⁹ av staden som en viktig faktor till att människor av olika bakgrund samlades i staden, bosatte sig på samma gator och samma stadsdelar. Runt om fabrikerna bosatte sig arbetarfamiljer för att kunna ha närheten till jobbet. Dessa områden var smutsiga och ohälsosamma och kom efter ett tag att betraktas som slumområden.³⁰ Det intressanta med att betrakta rumslighet på det sättet är hur människor som bor i samma stad, fast i olika

²⁵ John Agnew. *Place and Politics – The geographical Meditation of State and Society*. Boston: Allen and Unwin, 1987, s. 26.

²⁶ Cresswell 2015, s. 39.

²⁷ Cresswell 2015, s.41.

²⁸ Cresswell 2015, s. 42–43.

²⁹ Urbanisering/ urban syftar i detta fall både att flytta till och att bo i staden (L. Nilsson 1989).

³⁰ Lindström 2019, s. 36.

bostadsområden kan betraktas som sämre eller bättre beroende på vilken del av bostadsområdet du tillhör.³¹ Samma princip skulle kunna appliceras på den svenska förorten där en del av staden betraktas som lite finare och där människor med bättre finansiella möjligheter bor medan precis på gränsen till det området finns delen av staden där människor som lever på knappa ekonomiska marginaler bor och betraktar som sitt hem.

En plats behöver inte heller nödvändigtvis vara en plats som är baserad på verkligheten i det sättet att den har existerat alternativt endast existerar i en fiktiv värld. I detta fall är det individen och hennes band till platsen som är intressant. Trollkarlsskolan Hogwarts i Harry Potter är ett sådant exempel på en byggnad som endast existerar i en fiktiv värld men likaväl skapat band mellan alla de människor som tagit del av böckerna. Detta fenomen kallas som tidigare nämnt för *sense of place* på svenska översatt till igenkännandet av en plats. Romaner och filmer har ofta förmågan att skapa känslor hos läsaren eller tittaren att hen har varit på den platsen utan att faktiskt varit där. Platsen som beskrivs i romanen behöver inte heller nödvändigtvis inte heller vara fiktiv för att vi ska kunna skapa ett band till platsen. I en alltmer globaliserad värld så skapar människor alltmer band till platser de ännu inte besökt genom att observera platsen på film eller genom litteratur.³² Detta sätt att betrakta världen skapar kontrast till föregående diskussion kring att betrakta en plats som ett hem på det sättet att när person A som kommer till det nya landet betraktar en plats full av möjligheter så står person B som bott på platsen i hela sitt liv och undrar varför all uppståndelse över den plats som person B betraktar som hem.³³

Med utgångspunkt i ovanstående resonemang så går det även att betrakta en plats utifrån hur vi kommer ihåg platsen utifrån en minnesbild. Minnena av en plats är högst personliga och utgår huvudsakligen från individens egen föreställning av platsen. Minnet är också i ständig förändring mestadels på grund av att det i detta fall finns en mänsklig faktor inblandad i hänsyn till människors förmåga att glömma bort och lägga till saker för att göra bilden av platsen bättre eller sämre. En sådan typ av plats skulle exempelvis kunna vara ett historiskt monument, museum, kulturhistoriska byggnader samt områden som betraktas som kulturhistoriskt värdefulla för en grupp av människor i samhället.³⁴ En sådan plats i en svensk kontext skulle kunna vara Gamla Stan i Stockholm där människor genom historiens gång har bott och gått omkring i det trånga gränderna. Det skulle också kunna vara Södermalm, också i

³¹ Lindström 2019, s.38.

³² Cresswell 2015, s. 14.

³³ Cresswell 2015, s. 15.

³⁴ Cresswell 2015, s.119.

Stockholm som fortfarande betraktas som traditionella arbetarkvarter och har stor betydelse för de människor som har bott och fortfarande bor där.

Rumslighetsteorin kommer i uppsatsen att användas som ett exempel på hur kulturella yttringar både kan vara en representant för de människor som bor i förorten och för dem som endast fått platsen beskrivit för sig, det vill säga det som brukar kallas för sense of place. Exempelvis skulle Ebba Grön i detta sammanhang kunna representera båda dessa sidor då de delvis sjöng om deras upplevelse av förorten men också var de som målade upp bilden av förorten för andra som aldrig hade varit i exempelvis Rågsved.

Uppbyggandet av folkhemmet Sverige skapade på sin tid stora reaktioner hos dem som delvis skrek efter bostäder och dels dem som inte alls tyckte om att stora delar av områden revs för att göra plats för de typiska betonghusen som exempelvis många associerar med miljonprogrammet. Denna kritik mot bostadsbyggandet går exempelvis att hitta i Anna-Lena Löfgrens *Lyckliga gatan* (1967) som delvis skrevs som en kritik mot att textförfattaren, Britt Lindeborgs hem i Gamla Hagalund i Solna revs och senare ersattes av det bostadsområde som senare fått det något baktalande smeknamnet Blåkulla.

2.2 Moderna människor och den moderna bostaden

Som tidigare konstaterat var det på 1930-talet som begreppet folkhem introducerades i svensk historieskrivning. Med begrepp som folkhem började även idealet om den moderna bostaden och modernitet som ett ideal hos individen också likställas med äldre ideal om en upplyst och rationell människa. Det finns många historiker och idéhistoriker som är överens om att Socialdemokraterna genom sin långa regeringstid försvenskade moderniteten genom folkhemmet och baserade det på tanken om kollektivt framsteg där en nation tillsammans beslutsamt tågade mot en gemensam framtid. Det nya idealet var att vara modern och att ha en blick in i framtiden för att ta tag i det nya nationsbyggandet.³⁵ Konsekvensen av detta blev att när de kommunala bostadsbolagens fick uppgiften att bygga så mycket som möjligt, bland annat i form av höghus men också villor och radhus var målet att få bort bostadsköerna och det lyckades man med. Nästan alla som stod i bostadskön fick rymliga, moderna lägenheter. Som en följd av det lyckade bostadsprojektet blev miljonprogrammet symbolen för det socialdemokratiska välfärdsprojektet. I samband med detta började bostadsbolag runt om i Sverige riva och bygga upp nya bostadsområden, alla städer skulle vara uppdaterade till

³⁵ Martin Wiklund. *I det modernas landskap – historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990*. Stockholm: Brutus Östlings Bokförlag Symposion 2006, s. 75.

dåtidens modernitet.³⁶ Modernitet kan därmed både betraktas som ett ideal för bostaden och i berättelsen om den moderna människan. För att kunna förklara hur det kan vara så kan jag använda mig av karaktären Erik Karge från *Stad i världen* (1968) som exempel. I kapitlet *Pionjär på nytt* drömmer Erik om Vällingby, som han betraktar som den nya staden. Han vill bort från den trånga lägenheten inne i staden och i stället njuta av det stilla förortslivet. Frågar vi Erik hur han skulle beskriva sig själv skulle han förmodligen säga att han är en modern människa, han är motsatsen mot sin föräldrageneration och blickar mot framtiden. Framtiden är i övrigt ett nyckelord som bör läggas i minnet gällande diskursen kring modernitet. Erik och resten av familjen flyttar senare till lägenheten i Vällingby. Lägenheten är stor, rymlig och är utrustad med dåtidens moderniteter som WC samt köksfläkt över spisen. Lägenheten är därför modern utifrån dåtidens standard över hur en lägenhet år 1954 skulle se ut. Tanken med varför man byggde så var att den skulle hålla länge och därmed inte behövas renoveras förens efter 50 år.

Däremot är det värt att notera, som idéhistorikern Martin Wiklund skriver i boken *I det moderna landskap- historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960 och 1990* (2006) att trots att välfärdsberättelsen inte alltid använder sig av begrepp som modernitet så är det en viktig berättelse om bakgrunden och framväxten av det moderna Sverige i betydelse till det Sverige vi lever i idag.³⁷ Välfärdsbegreppet är viktigt i diskussionen kring modernitet eller den moderna människan både som bostadsstandard och som en identitet. I Folkhemmet så skulle alla känna sig hemma, kunna bo i moderna bostäder på en plats där det skulle råda jämlikhet mellan alla, oavsett klasstillhörighet.

På samma sätt som Martin Wiklund menar att moderniteten brukar förknippas med en upplysningstanke argumenterar etnologen Katarina Ek-Nilsson att det inom modernitetsbegreppet finns en framtidsinriktning. Framtidsinriktningen inom modernitetsforskningen innebär, enligt Katarina Ek-Nilsson, att planera framåt och ha en övertygelse om att människan förunnat att skapa sin egen framtid. Framtiden är ljus och utvecklingen kommer göra tillvaron bättre, trots tillfälliga bakslag. Framtidstankar innebär en tro på att friheten gör att det inte längre finns något tvång.³⁸

³⁶ Grander 2020, s. 56.

³⁷ Wiklund 2006, s. 17.

³⁸ Wiklund 2006, s. 20, Katarina Ek-Nilsson. *Det moderna och det postmoderna*. Nätverket nr 20 2016, s.10.

I diskussionen om upplysningsmannen och moderniteten som ett identitetsbegrepp i en svensk historiekontext är det också viktigt att lyfta socialdemokratins inflytande över detta nya identitetsbegrepp. Exempelvis fanns det länge inom socialdemokratien ett skötsamhetsideal som grundar sig i en tradition inom arbetarrörelsen som huvudsakligen handlar om en strävan efter respektabilitet i samhället. Genom att städa bort fylleriet, slagsmålen som var sedan länge fastslagna egenskaper hos arbetarklassen ville man visa upp en helt ny bild av arbetaren. Rena och välpressade kläder skulle därmed ge uttryck för stolthet hos arbetaren. Skötsamhetsidealet blev därmed en viktig nyckel till att arbetarklassen togs på allvar hos högre stående samhällsklasser. Det blev en slags inträdesbiljett i ett finrum där arbetarklassen tidigare inte hade blivit inbjudna.³⁹ Den moderna människan såg sig därmed inte bara som en upplyst människa utan skulle även vara skötsam och följa det idealet för att kunna betrakta sig som en god medborgare. Han eller hon skulle vara öppen för nya idéer och öppen för att kunna använda sig av nya teknologiska moderniteter som exempelvis elektroniska köksfläktar eller tunnelbana.⁴⁰

3. Metod

I det här kapitlet kommer jag presentera den metod jag har använt mig av för att analysera materialet. Först kommer en övergripande förklaring hur metoden ser ut och dess ursprung därefter kommer en diskussion kring hur jag kommer att använda mig av modernitetsdiskurser i undersökningen. Jag kommer även att presentera källmaterialet som ligger till grund för undersökningen samt avslutningsvis föra en källkritisk diskussion kring hur dessa bör tolkas in i en historisk kontext.

3.1 Modernitetsdiskurs

Diskursteorin har länge både betraktas som en populär teori och en analysmetod samtidigt som den också har kritiserats för att vara en modefluga som inom en snar framtid kommer betraktas som någonting gammalmodigt. Oavsett hur vi betraktar diskursteorin har den däremot förmågan att ständigt vara aktuell i och med att diskurser alltid kommer att uppstå oavsett sammanhang.⁴¹ I undersökningen kommer jag använda mig av en typ av diskursanalys som jag väljer att benämna modernitetsdiskursanalys.

³⁹ Peter Billing, Mikael Stigendal. *Hegemonis Decennier – Lärdomar från Malmö om den svenska modellen*. Malmö: Möllevångens samhällsanalys. 1994, s. 155.

⁴⁰ Billing & Stigendal 1994, s. 155, Ek-Nilsson 2016 s. 10.

⁴¹ K. Boréus & Göran Bergström 2018. *Textens mening och makt : metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys* Fjärde (omarbetade och aktualiserade) upplagan. Lund: Studentlitteratur, s. 221

Diskursanalyser används för att kunna förstå, förklara och bilda våra egna uppfattningar om verkligheten genom diskurser. Diskurser existerar därmed inte heller endast i en vetenskaplig kontext utan även i exempelvis kulturella och politiska sammanhang.⁴² I uppsatsen är diskursen hur moderniteten bidrar till diskursen om förorten. Detta därför, som tidigare nämnt, att modernitet både i denna kontext kan uppfattas som både en bostadsstandard och som ett mänskligt ideal. Denna modernitet uttrycks genom diskurser genom hur vi klär oss eller hur vi väljer att tolka ekonomins utveckling.⁴³ Detta perspektiv är i detta sammanhang intressant med hänsyn till de material som står till grund för analysen eftersom det inte bara ger uttryck för olika livsstilar utan också för olika generationer och hur de ställer sig till livsstilen samt den ekonomiska utvecklingen i samhället. Frågan som ställts till materialet är hur skildras moderniteten i respektive kulturell yttring, finns det några uppenbara skillnader mellan hur de skildras och kan man i dessa fall se mönster mellan de individer som delar liknande åsikter?

En vanligt förekommande diskurs om modernitet har länge varit att sätta det i kontrast till traditionen. I den typen av jämförelse blir moderniteten traditionens raka motsats vilket är intressant gällande hur diskursen mellan modernitet och tradition har porträtterats i en historisk samt en nutida kontext.⁴⁴ Något som är viktigt att påpeka i hänseende till diskursen kring exempelvis miljonprogrammet är, i och med att begrepp som segregation nämns som ett begrepp i uppsatsens gång, är att jag inte har för avsikt att bidra till dagens diskurs och kritik mot miljonprogrammet. Jag vill i stället med min undersökning bidra med ett historiskt perspektiv på hur diskursen kring abc-staden och miljonprogrammet sett ut under perioden 1954–1984 med start då Vällingby invigs i december 1954. Däremot så betyder det inte att den diskursen inte fanns redan då, därav nämns den också i kontext exempelvis till ungdomarnas kritik mot det förortsliv som föräldragenerationen hade skapat åt dem.

3.2 Metoddiskussion

Diskursen kring vad som är modernitet och hur vi bör betrakta moderna fenomen är i sig inte ett nytt fenomen. Däremot så vill jag i denna uppsats bidra till diskursen hur den moderna människan betraktar sig själv och hur det kan tolkas som ett ideal. Detta vill jag i uppsatsens historiska kontext ställa i kontrast till folkhemmets byggande av de moderna bostäderna och hur dessa har utvecklats under tidens gång. Som tidigare konstaterat ställs ofta

⁴² Billing & Stigendal 1994, s. 152.

⁴³ Billing & Stigendal 1994, s. 144.

⁴⁴ Wiklund 2006, s. 20

moderniteten i kontrast till traditionalismen där traditionalismen går som förlorare i diskussionen eftersom den betraktas som gammalmodig. Men måste det verkligen vara så? Traditionalisten bör inte heller, vilket Martin Wiklund nämner i sin bok ställas mot modernisten eftersom dessa två typer av människor inte är så olika som vi egentligen tror.⁴⁵

Wiklund nämner exempelvis att det finns forskare som menar att rörelsen som talade emot modernitetens vision inte bör betraktas som reaktionär eller bakåtsträvande utan som en vision om alternativ modernisering eftersom rörelserna bara är kritiska mot vissa delar av moderniseringen och dessutom har alternativa positiva visioner om framtiden.⁴⁶ I undersökningen har jag inspirerats av Wiklund i diskursen kring hur man bör kontextualisera Sverige i förhållande till moderniteten. Wiklund ställer exempelvis frågan i boken om vad som är en rimlig berättelse om modernitet och modernism⁴⁷ och vad det betyder för tolkningen av det moderna Sverige?⁴⁸

Med bakgrund av detta har jag i undersökningen fokuserat på hur moderniteten har använts och i vilken kontext i diskursen och ställt mig följande frågor till materialet: Vilka ord används för att beskriva förorten utifrån ett modernitets perspektiv? Vem/vilka är det som står bakom den kulturella yttringen och i vilken kontext skapades den? Hur väljer upphovspersonen/personerna att gestalta sina huvudkaraktärer och hur kan de kopplas till en modernitetsdiskurs? Vem använder ordet och hur används det i texten? Objektet för diskussionen behöver i sig inte alltid handla om ord utan även handlingar, beteenden, gatunamn, mode, musik och konst.⁴⁹ I det sammanhanget tillkommer också en fundering kring om det skiljer sig mellan generationer i resonemangen kring modernitets begreppet.

Ytterligare en fråga som ställts till materialet är hur moderniteten representeras, är det exempelvis genom ett objekt, som exempelvis en köksfläkt eller är det möjligtvis genom beskrivningen av ett sätt att leva? Med bakgrund av att diskurser gärna fokuserar på ordval och hur dessa används så tillkommer en ytterligare fråga kring hur moderniteten i förhållande till förorten har beskrivits, är det positivt eller negativt, finns det någon möjlig faktor som bidragit till att det beskrivs på det sättet? Exempel på frågeställning skulle kunna vara: Hur påverkade oljekrisen hur förorten gestaltas i *Barn av vår tid* (1978)? Har man endast valt att

⁴⁵ Wiklund 2006, s. 22.

⁴⁶ Wiklund 2006, s. 27.

⁴⁷ Uttrycket modernism ska i detta fall syfta på en rörelse av moderna människor snarare än den konstform som uttrycket ofta förknippas med.

⁴⁸ Wiklund 2006, s.22

⁴⁹ Billing & Stigendal 1994, s. 142–143.

beskriva förorten på det sättet endast med hänsyn till den ekonomiska krisen eller finns det andra bakomliggande faktorer? Hur beskrivs klyftan mellan den yngre och den äldre generationen och på vilket sätt? Hur väljer Nationalteatern att representera förorten i förhållande till begrepp som modern människa?

3.3 Empiri och Urval

Materialet i undersökningen består av olika kulturella verk baserade på olika typer av medier som romaner, sångtexter och dokumentärfilmer. Anledningen till att jag valde just dessa yttringar är att det går att argumentera att många av de kulturella verken som analyseras bidragit till den kulturella berättelsen om förorten och förortslivet. Jag har valt att presentera dem i den kronologiskt tidslinje i stället för tematisk då jag anser att det är lättare att följa med i den kulturella diskursen kring förorten på detta sätt. Med kulturella yttringar menas i detta fall skönlitteratur, film, musik och tidningsartiklar från den aktuella perioden.

Rågsved (1963)

Rågsved är en schlager skriven av den svenska humor-duon Hans Alfredsson och Tage Danielsson. Låten framfördes för första gången i revyn *Konstgjorda Pompe* (1963) och sjöngs då av sångerskan Sonya Hedenbratt som fick en hit med låten. I låten får vi följa en familj bestående av en mamma, pappa och två barn. Berättarrösten är mamman som beskriver sin tillvaro i Rågsved med närheten till staden och middagsbjudningar.

Lyckliga gatan (1967)

Lyckliga gatan är en schlager skriven av Britt Lindeborg 1967. Låten vars melodi som från början är en italiensk schlager låt med namn *Il ragazzo della via Gluck*. Låtens svenska version framfördes av sångerskan Anna-Lena Löfgren och blev en stor hit på svensktoppen 1967. Lindeborg skrev texten som en protest av rivandet av hennes barndomshem i Gamla Hagalund i Solna. Dagens Hagalund förknippas idag med miljonprogramsområdet som fått det något baktalande smeknamnet ”Blåkulla”.

Stad i världen (1968)

Stad i världen är den sista romanen i författaren Per-Anders Fogelströms stad-serie. Romanen utspelar sig åren 1945–68. I romanen följer vi de överlevande släktingarna till Henning och Lotten och hur livet ser ut i efterkrigstidens Sverige. En av karaktärerna, Erik och hans hustru Irene flyttar i mitten av romanen till abc-staden Vällingby för att bygga upp ett nytt liv där. Erik ser förhoppningsfullt på framtiden medan hustrun är mera skeptisk och flyr in till staden så fort hon får chansen.

Barnen från jordbro (1972–75)

Barnen från jordbro är den första av sju filmer i regissören Rainer Hartlebs Jordbro-svit. I filmen skildras barn och föräldrar till en skolklass i förorten Jordbro i Haninge kommun i Stockholm. Filmen som är en dokumentär är den enda av de sju filmerna som är filmad helt i svartvitt och utspelar sig mellan åren 1972–75 från då barnen börjar i 1:a klass tills de går ut mellanstadiet. I dokumentären så skildras ett förortsliv i form av bilder på höghus och fotbollsplaner samt genom intervjuer med barnen och deras föräldrar. Frågan som diskuteras är framtiden och vad föräldrarna vill ge för liv till sina barn och hur barnen tänker sig att deras egna liv ska bli i framtiden.

Barn av vår tid (1978)

Barn av vår tid är en låt skriven och framförd av den Göteborgs baserade teater och rockgruppen Nationalteatern. Låten beskriver från ett barns perspektiv hur vuxenvärlden inte längre lyssnar och istället missförstår en. I texten beskrivs hur ungdomarna hänger i centrum och blir tagna av polisen, sniffar tinnertrasor och bråkar men pensionärer. Låten skrevs från början till en av Nationalteaterns pjäser som de spelade upp på ungdomsgårdarna i Göteborgs förorter och släpptes senare på en skiva med samma namn.

Were only in it for the drugs no. 1 (1979)

Were only in it for the drugs no 1 är en låt framförd och skriven av den svenska punkgruppen Ebba Grön. Låten skrevs i samband med ockupationen av ungdomsgården Oasen i Stockholmsförorten Rågsved där medlemmarna i Ebba Grön växte upp. Oasen var mittpunkten i den svenska punkscenen på 70-talet och när medborgarrådet i Vantör ville sparka ut ungdomarna för att de ansågs ha uppfört sig illa blev de arga. Låten beskriver ungdomarnas uppgivenhet och menar att det inte finns någonting att göra i förorten förutom att knarka, supa och slåss.

Leva i Jordbro (1975–81)

Leva i jordbro är den andra filmen i regissören Rainer Hartlebs Jordbro-svit. Filmen är filmad i färg tillskillnad från sin föregångare. I filmen följer vi ungdomarna som nu går på högstadiet och deras väg ut till arbetslivet. Det råder uppgivenhet genom filmen eftersom det är oljekris och lågkonjunktur. Vissa av eleverna bråkar med sina lärare som menar att de har gett upp på att lära sig saker – om de fortsätter på det sättet kommer de ju inte komma in på den gymnasieutbildning de vill.

Sveas son – en berättelse om folkhemmet (2018)

Sveas son är en roman skriven av journalisten och författaren Lena Andersson. I boken följer vi Ragnar Johansson och hans familj, Ragnar tror på folkhemmet och är präglad av tanken av att hans barn ska få en bättre uppväxt än vad han själv hade. Ragnars mamma Svea tillhör den gamla generationen som har fått ett bättre liv tack vare alla sociala reformer som genomfördes under 1940–50-talet. Ragnar jobbar som trä och metall-slöjds lärare på skolor runt om i Stockholm och i slutet av boken flyttar han till Vällingby för att bli gammal där. Boken är tillskillnad från övrigt material i uppsatsen skriver efter folkhemmet och är en tillbakablick på det Sverige som en gång var.

Tidningsmaterial 1954–1979

Det tidningsmaterial som kommer ingå i undersökningen kommer samtliga artiklar från Kungliga bibliotekets dagstidningsarkiv. Materialet består av dagstidningsartiklar publicerade mellan åren 1954 fram till 1979. Anledningen till tidsrummet är invigningen av Vällingby i november 1954 samt ockupationen av ungdomsgården Oasen i Rågsved 1979. Artiklarna kommer från dagstidningarna Svenska Dagbladet och Dagens Nyheter samt kvällstidningarna Aftonbladet och Expressen. Tidningsartiklarna kommer användas i undersökningen för att ge bakgrund till övriga kulturella yttringar som delvis eller mestadels baserar sig på fiktion.

3.4 Källkritisk diskussion

Källorna i uppsatsen består huvudsakligen av källor som delvis eller mestadels är fiktiva. Därav behövs en diskussion kring hur jag i undersökningen kommer förhålla mig till exempelvis analysering av en roman i historisk miljö. I min undersökning kommer jag bland annat använda mig av Per-Anders Fogelströms roman *Stad i världen* (1968). Amerikanska litteraturforskaren Susan Brantly menar att för de flera generationer av svenskar som läst Fogelströms stad-serie betraktas den som historiskt korrekt, detta eftersom enligt Brantly att Fogelström själv var noga med att den skulle vara det.⁵⁰ Naturligtvis finns det en blandning av fiktion i romanen, det är ju trots allt just det, en fiktiv roman. Men på det sätt Fogelström beskriver utvecklingen i den svenska historien.⁵¹ Brantly menar att den vanliga uppdelningen mellan historia och fiktion vanligtvis brukar vara att historia representerar verkliga händelser medan fiktion inte gör det, även när den uttryckligen menar att det som beskrivs är baserat på verkliga platser och händelser. Problemet som uppstår med Fogelströms Stad-serie är att

⁵⁰ Susan Brantly. *The Historical Novel, transnationalism, and the Postmodern era: presenting the past*. New York: Taylor and Francis Group 2017, s. 37 – 38.

⁵¹ Per Anders Fogelström. *Mina drömmars stad*. Stockholm: Bonniers förlag 1960 , Fogelström 1968, s. 106.

Fogelström själv, enligt Susan Brantly, använt sig av den ovanstående definitionen av vad som är historia och applicerat det på sin roman. Fogelström beskriver i romanen platser och händelser med hjälp av bilder och faktiska händelser som gör att den kan uppfattas som historiskt korrekt, vilket den till stor del är.⁵²

Brantly argumenterar trots denna anekdot att det ändå finns argument för att trots Fogelströms strävan att vara historiskt korrekt så har han själv i efterhand uttryckt att han själv inte önskar att romanerna ska tolkas som historiskt sanna. Fogelström lär enligt Brantly själv ha konstaterat att när man berättar en historia innebär det att man gör ett urval och väcka intresse hos en läsare, därmed så händer det att fakten lämnas åt sidan för att ge plats åt fiktionen. Med detta menar författaren att den bild av staden som målas upp kanske inte stämmer ihop med hur andra ser staden. En persons sanning är inte alltid samma sanning som andra har.⁵³ Fogelström tar sig friheter som en historiker aldrig skulle få göra genom sina karaktärsbeskrivningar. Karaktärerna i romanerna är påhittade även om vi inte säkert vet om det har funnits liknande personer som Henning och Emelie.⁵⁴

I sista boken i serien, *Stad i världen* (1968) så har Fogelström skrivit i kapp sin egen samtid, boken utspelar sig i slutet av boken under det 60-tal som Fogelström skrev romanerna. Det är tvärt emot vad Lena Andersson gör i *Sveas son – en berättelse om folkhemmet* (2018). Boken är tillskillnad från Fogelströms nutida betraktelse av det samhälle han lever i en tillbakablick på ett Stockholm som författaren inte ens själv har upplevt (Lena Andersson föddes år 1970). Den berättelse hon berättar är hennes föräldrars berättelser och minnen blandat med det som finns dokumenterat om vad som faktiskt hände. Däremot så hävdar inte Andersson, likt det Brantly menar att Fogelström också gör, att det hon skriver är hundra procentigt historiskt korrekt.⁵⁵ Andersson berättar exempelvis i en artikel publicerad i Dagens Nyheter i oktober 2020 att hon i romanen om folkhemmet ville utforska tanken eller snarare övertygelsen om att världen hela tiden utvecklar sig till det bättre, inte bara materiellt utan även på en mänsklig nivå.⁵⁶ *Sveas son* är som titeln indikerar, en berättelse om folkhemmet ur ett nutida modernt perspektiv. Merparten av romanen utspelar sig, likt Fogelströms roman, i en fiktiv folkhemsperiod vilket gör den relevant trots att den kom ut 2018.

⁵² Brantly 2017, s. 38.

⁵³ Brantly 2017, s. 41.

⁵⁴ Brantly 2017, s. 42.

⁵⁵ Lena Andersson. *Sveas son – En berättelse om folkhemmet*. Stockholm: Bokförlaget Polaris 2018, s. 7–242.

⁵⁶ Dagens Nyheter 12 oktober 2020.

Begreppet kulturella yttringar innefattar inte endast romaner utan även andra populärkulturella fenomen som musik och film. I undersökningen diskuterats två schlagertexter från 1960-talet som representerar varsin sida i modernitetens diskussionen under uppbyggnaden av förorten. 1963 så skriver humorduon Hasse och Tage texten till *Rågsved*, en text som skildrar en familj som nyligen flyttat in i den nybyggda förorten Rågsved som ligger i området kring Högdalen-Vantör. Den andra slagertexten som avhandlas är Anna-Lena Löfgrens *Lyckliga gatan* (1967). Texten ger en röst åt de människor som nödvändigtvis kanske inte var helt emot förändring men samtidigt inte ville ha så mycket förändring och kan ses som en viss typ av romantisering av det som var. Textförfattaren, Britt Lindeborg, skrev texten med hennes barndomshem i Gamla Hagalund i åtanke vilket förklarar uppgivenheten i huvudpersonen i textens beskrivning av rivandet av hennes barndoms lyckliga gata.⁵⁷ Medie- och kulturforskaren Johan Fornäs skriver i boken *Kultur* (2016) att för att förstå kultur så räcker det inte bara med att förstå textens mening och subjektets identiteter för att kunna förstå sig på en kulturprocess utan även denna är behov av ett sammanhang. Beroende på när och hur så tolkar människor texter olika beroende på när och var samspelet mellan kulturellyttring och publik äger rum.⁵⁸ Både *Rågsved* (1963) och senare *Lyckliga gatan* (1967) har tolkats av andra ur sitt eget sammanhang som en hyllning respektive sågning av moderniteten och förorten. Samma sak kan även sägas om *Barn av vår tid* (1978) samt *Were only in it for the drugs no 1* (1979) där båda texterna i sitt sammanhang fått representera historien om de unga i förorten och hur de kände sig svikna av den äldre generationen.

Johan Fornäs menar att låttexter är komplexa i den aspekten att lyssnare gärna vill ha tolkningsföreträde till texterna baserat på vår egen upplevelse. Fornäs skriver att vi gärna genom att analysera en textförfattares inre tankar skulle kunna finna motiv kring varför de uttryckte sig på ett visst sätt.⁵⁹ Med bakgrund av detta så måste vi därmed se texterna ur sin historiska kontext. Hasse och Tage var först och främst humorister och därmed bör hyllningen till Rågsved och kritiken mot de som inte förstod tjuvningen med köksfläktar möjligen inte ses som så bokstavlig utan snarare med en nypa salt. Britt Lindeborg har visserligen i intervjuer riktat kritik mot rivandet av Hagalund och byggandet av Blåkulla men lyssnar vi på *Lyckliga Gatan* (1967) idag är den inte lika knivskarpt kritisk som den till första intrycket anses vara. Den är snarare lagom kritisk. Nationalteatern tillhörde dem som ville ge ungdomarna i Göteborgs förorter en röst, de var arga, men lyssnar man noga på *Barn av vår tid* (1978) riktar

⁵⁷ Britt Lindeborg. *Lyckliga gatan*. Stockholm: Metronome 1967.

⁵⁸ Johan Fornäs. *Kultur*. Liber AB. Stockholm 2016, s. 53.

⁵⁹ Fornäs 2016, s. 56–57.

snarare kritik mot samhällets ignorans av en ungdomsgeneration snarare än förorten som koncept. Ebba Grön kom från Rågsved och *Were only in it for the drugs no 1* (1979) skrevs i samband med ockupationen av Oasen, kallar Rågsved för sovstaden och menar att det finns ingenting att göra. Men samtidigt så är det likt *Barn av vår tid* (1978) en kritik mot vuxengenerationen snarare än förorten.

Samma argumentering kring låttexter är däremot inte lika lättapplicerade på dokumentärfilmer. Däremot är bandet mellan film och roman inte lika långt bort från varandra som vi genom första anblick tror att de ska vara. Visserligen så ger romaner mer utrymme för detaljer, men på ett sätt är det även så dokumentära filmer är uppbyggda i och med att det krävs mycket detaljer för att tittaren ska förstå bakgrunden till vad regissören, i detta fall Rainer Hartleb, vill få ut för budskap genom att välja att skildra samhället på ett visst sätt. Därmed anser jag att sättet Susan Brantly analyserar Fogelströms roman även är applicerbart på Hartlebs Jordbro-svit. *Barnen från Jordbro* (1975) och *Leva i Jordbro* (1981) är inte fiktiva filmer utan dokumentärer, en viktig skillnad mot Fogelströms böcker som är fiktiva romaner placerade i en historisk verklighet. Det Hartleb gör genom sina filmer är att vi erbjuds en inblick en form av gestaltning av förorten, i detta fall Jordbro genom Hartlebs ögon. Vilka personers historier som berättas och vilka frågor som ställs styrs via regissören. Hartleb vill förmodligen hävda att hans dokumentärer är historiskt korrekta och det är svårt i detta fall att argumentera emot, det är ju trots allt en historisk period i Sverige som skildras. Däremot, precis som tidigare konstaterat, är det svårt att få hela bilden av hur alla i Jordbro upplevde dessa år i och med att regissören väljer att begränsa sig till en grupp av människor som bor i Jordbro. Vad som pågick bakom kulisserna vet vi inte och därmed så går det inte att hävda att dokumentären visar hela sanningen, bara en del av den.

4. Undersökning

I undersökningskapitlet kommer jag presentera det resultat jag har fått utifrån min undersökning. Dispositionen i kapitlet är presenterade i kronologisk ordning men också delvis tematisk utifrån olika kapitelrubriker. Detta för att kunna presentera materialet på ett sätt som gör det lättare att kunna hänga med i hur den kulturella yttringen speglar det samhälle den ska skildra. Undersökningen börjar med en diskussion om 1960-talets schlager värld och hur den formade diskursen kring uppkomsten av förorten, därefter kommer ett kapitel med temat Vällingby, en förort som kan beskrivas som den idealiska förorten. Efter denna kommer ett kapitel med utgångspunkt i ungdomskultur och uppror under 1970-talet, avslutningsvis

kommer presenteras Rainer Hartlebs Jordbro-svit och hur denna kan sammankopplas med alla ovanstående tematiska och kronologiska teman.

4.1 Förortens plats i 1960-tals slagern

I 1960-talets slagervärld så möts de två typerna av moderna människor. Den ena varianten är den som kan beskrivas som den traditionella moderna människan som anammar det moderna som den sanna upplysningsmänniskan hen är. Den andra varianten skulle möjligtvis inte kunna beskrivas som modern, om den upplysta människan skulle beskriva hen skulle förmodligen ord som bakåtsträvande och konservativ användas. Samtidigt går det att hävda att den andra varianten är en modern människa, men på det sättet att hon anammar det moderna samtidigt som hon står kvar med en fot i historien.

I texten till Hasse Alfredsson och Tage Danielssons *Rågsved* (1963) så finns exempel på den första varianten av den moderna människan. I låten gestaltar duon staden genom ögonen på en kvinna som bor i ett höghus tillsammans med sina två barn och en man hur trevligt det kan vara att bo i ett nybyggt hus utrustat med dåtidens moderniteter. Redan i låtens början så definierar kvinnan sin egen version av lycka och trivsel med orden:

Kärlek är en schlager, tycker jag är mager, slutar så fort det blir dager. Det är en överskattning, av en övernattnings, min dröm om lycka i sammanfattning är, Rågsved åtta trappor, fyra rum, två barn, en man o jag. En frysbox, åttio liters – det är bra.⁶⁰

Hur kvinnan i texten väljer att beskriva sin lycka och hur den är kopplad till Rågsved visar på att hon identifierar sig med sin förort och de människor som flyttat in dit. Det som uttrycks av kvinnan är trivsel, någonting som är ett återupprepande tema under hela textens gång. Denna trivsel och bekvämlighet fortsätter beskrivas i nästa stycke.

Utsikt över skogen och en lekplats, gräset lyser grönt, en lektant vaktar barnen – det är skönt.⁶¹

Som redan konstaterat så är betoningen på trivsel ett genomgående tema i hela texten. Texten fortsätter med kvinnan som berättar att huset de bor i är nyligen byggt och att de genom den nybyggda tunnelbanan kan ta sig in till centrum på bara tjugosju minuter. Nöjeslivets stökighet är inte heller någonting som lockar kvinnan med dess rökighet och fullt med andra kvinnor som blir offer för mannens blickar. Trivseln finns hemma i förorten, för där finns allting som en modern familj behöver.

⁶⁰ Hans Alfredsson, Tage Danielsson. *Rågsved* (Stockholm: Svenska Ljud 1969)

⁶¹ Hans Alfredsson, Tage Danielsson. *Rågsved* (Stockholm: Svenska Ljud 1969)

Nöjesliv på krogar tycker jag är stökigt dyrbart och slamrigt och rökigt. Maken bara dricker, ser på andra flickor. Då har vi hellre en hemmakväll med Barbro, Per och Birgit, Ivar Axelsson, tre flaskor vin, en köttbit och en sallad – det är fint.⁶²

I ett rumsligt perspektiv är bandet som finns mellan kvinnan och förorten mycket intressant. Tim Cresswell menar att det finns olika sätt att beskriva en plats med uttryck som ”vill du komma hem till mig?”. Detta uttryckande betonar ett ägandeskap mellan individen och platsen, i detta fall ett hem.⁶³ Kvinnan i texten trivs i sitt hem och uttrycker en känsla av lycka att få bjuda hem vänner och bekanta för att visa upp familjens nya moderna lägenhet. Detta genom användandet av kontraster mellan det gamla och det nya samhället. De röda stugorna som varit håller inte längre upp till den standard som den moderna familjen eftersöker. Främsta exemplet på detta hittar vi i texten då kvinnan jämför dåtidens röda stugors brist på elektroniska moderniteter som elektriskt ljus och utedass i stället för WC.

Varför handlar aldrig någon enda schlagermelodi om såna som är skapta som vi. Lyckan brukar bo i röda stugor och rivningshus som saknar både WC och ljus. Ett kök där rättorna slåss – det är romantiskt förstås.⁶⁴

I texten porträtteras den tidigare nämnda moderna, upplysta människan som en individ som accepterar samhällets förändringar och betraktar dessa som en positiv utveckling framåt. Martin Wiklund argumenterar att det länge funnits en tradition sedan upplysningstiden att modernitet symboliseras med att vara en upplyst människa i motsatt till den mer konservativa traditionen.⁶⁵ Här är det värt att nämna att det sistnämnda uttrycket om romantik skulle kunna vara en ironisk kommentar från textförfattarnas sida. Däremot finns det ingenting i källorna som uttryckligen säger att det är så, eller inte.

Jonas Lindström menar att *Rågsved* är en text som representerar de personer som såg byggandet av förorten som ett tecken på en reell positiv samhällsförändring. Som tidigare antytt så var förorten ett sätt för låginkomsttagare ur arbetarklassen att få det bättre i vardagen, detta betydde att den trånga en- eller två rummaren med utedass byttes ut mot en fräsch och modern fyrrummare i exempelvis *Rågsved*.⁶⁶ Därav är kvinnan urtypen för den första och mer självbeskrivna upplysta moderna människan som söker trivseln i den moderna förorten.

⁶² Hans Alfredsson, Tage Danielsson. *Rågsved* (Stockholm: Svenska Ljud 1969)

⁶³ Cresswell 2015, s.6–7.

⁶⁴ Hans Alfredsson, Tage Danielsson. *Rågsved* (Stockholm: Svenska Ljud 1969)

⁶⁵ Wiklund 2006, s. 20.

⁶⁶ Lindström 2019, s.90.

Avslutningen av *Rågsved* bidrar även till både tanken om modernitet som upplysning och om hur platsen speglar det moderna förortslivet. Återigen går det här att tolka in en ironisk ton av textförfattarna, främst gällande blygsamheten i att texten egentligen inte har någon betydelse i sig samtidigt som den understryker behovet av nya moderniteter som en köksfläkt.

En sång om Rågsved, åtta trappor, två barn, en man och jag. En sån sång är väl inget att ha, men medge att en köksfläkt över spisen, det är bra.⁶⁷

Martin Wiklund skriver att även om berättelsen om välfärden inte använder sig av begrepp som modern och modernism så är det viktigt i bakgrunden till berättelsen om det moderna Sverige. Wiklund argumenterar att modernitets begreppet är en viktigt alternativ till den kritiska berättelsen om det moderna Sverige. Det finns nämligen en berättelse som tolkar det moderna Sverige som för modernistiskt, rationalistiskt och upplysningspräglade folkhem. Den berättelsen ingår i den upplysnings kritiska berättelsen om folkhemmet.⁶⁸ Den kritiska berättelsen uppenbarar sig även i dåtidens kulturella yttringar.

I låten *Lyckliga gatan* (1967) som skrevs av textförfattaren Britt Lindeborg och framfördes av sångerskan Anna-Lena Löfgren beskrivs hopplösheten av det förlorade hemmet. Låtens huvudperson är tillbaka på platsen där hon växte upp och ingenting är sig längre likt.

Minnena kommer så ofta till mig, nu är allt borta jag fattar det ej! Borta är huset där murgrönan klängde, borta är grinden där vi stod och hängde. Lyckliga gatan, du som varje dag hörde vårt glam. En gång fanns rosor här där nu en stad fort växer fram.⁶⁹

Oavsett vart den lyckliga gatan som Löfgren sjunger om ligger så får vi utifrån texten veta att platsen har betydelse för huvudpersonen, gatan blir därmed enligt den rumsliga teorin en plats av mening. Det är inte bara en plats utan det är en barndom, det är ett helt liv som representerar platsen för huvudpersonen. Det är ett exempel på det som John Agnew menar är *sense of place*, det vill säga det emotionella bandet mellan platsen och individen. Platsen blir därmed också en del av personens kulturella identitet.⁷⁰ Känslan av uppgivenhet som präglar hela låten blir inte minst uppenbar i refrängen där huvudpersonen konstaterar att där hennes barndoms hem en gång låg finns nu bara betong.

Lyckliga gatan, du finns inte mer, du har försvunnit med hela kvarter. Tystnat har leken, tystnat har sången, högt över marken svävar betongen. När jag kom åter var allt så förändrat, trampat och skövlat, fördärvat och skändat. Skall mellan dessa

⁶⁷ Hans Alfredsson, Tage Danielsson. *Rågsved* (Stockholm: Svenska Ljud 1969)

⁶⁸ Wiklund 2006, s. 17.

⁶⁹ Britt Lindeborg. *Lyckliga gatan*. (Stockholm: Metronome 1967).

⁷⁰ Lindeborg 1967, Cresswell 2015, s. 12–13.

höga hus en dag stiga en sång. Lika förunderlig och skön som den vi hört en gång.⁷¹

Betongen får i citatet representera det kalla och icke-välkomnande som platsen numera förknippas med för huvudpersonen. Det representerar det moderna som i detta fall ses som någonting ondskefull tillskillnad från exempelvis i *Rågsved* (1963) där modernitet snarare betraktas som positivt och bra.⁷² Tim Cresswell argumenterar att det finns olika sätt att betrakta en plats beroende på vilken relation vi har till den. Cresswell nämner ett exempel på hur koloniserarna av Amerika betraktade landet som nytt och oupptäckt där bara fantasin kunde sätta stopp för möjligheterna för det nya landet. På andra sidan stod däremot urinvånarna och såg sitt hem, sitt land där de bott i generationer. Analysen visar att på samma sätt som Cresswell argumenterar att två olika individer kan tolka en plats på olika sätt beroende på perspektiv så ser huvudpersonen i *Rågsved* (1963) och huvudpersonen i *Lyckliga gatan* (1967) sina respektive bostadsområden i olika vinklar beroende på det band de har till platsen. Huvudpersonen ser ett område fullt av möjligheter, moderniteter och trygghet medan huvudpersonen i *Lyckliga gatan* (1967) ser ett hem som har försvunnit för att göra plats för betonghusen.⁷³

Insikten hos huvudpersonen som skildras i *Lyckliga gatan* (1967) att den plats hon älskat och har många minnen av är borta ger en ton av bitterhet samtidigt som man utifrån texten kan tolka det som hon ändå förstår varför det blivit så. Detta märks inte minst i slutversen där alla tankar och känslor hos personen blandas med acceptans över att tiden förändrats och likaså lyckliga gatan.

Jag allt är borta och det är bara så, ändå så vill jag nog inte förstå, att min idyll som alla vill glömma, nu är en dröm som jag har fått drömma. Allting är borta, huset och linden och mina vänner har skingrats för vinden. Lyckliga gatan, det är tidens som dragits fram, du har fått ge vika nu för asfalt och makadam.⁷⁴

Minnet av den lyckliga gatan kan kopplas till någonting som Tim Cresswell benämner som platser utifrån minnet. Det går ut på att vi människor har en tendens att minnas en plats ut ur nostalgiska känslor som väcks inom oss för platsen, det kan som i detta fall handla om en plats som inte längre finns eller som inte ser likadan ut som vi minns den. Genom att platsen finns inom oss i vårt minne så väljer vi själva, enligt Cresswell hur vi minns platsen. Vi glömmor bort det dåliga och väljer i stället för att endast fokusera på de positiva

⁷¹ Britt Lindeborg. *Lyckliga gatan*. (Stockholm: Metronome 1967)

⁷² Wiklund 2006, s. 153, Lindeborg 1967, Alfredsson & Danielsson 1969.

⁷³ Cresswell 2015, s. 15, *Lyckliga gatan* (1967), *Rågsved* (1963).

⁷⁴ Britt Lindeborg. *Lyckliga gatan*. (Stockholm: Metronome 1967).

minnena.⁷⁵ Analysen av texten till *Lyckliga gatan* visar att nostalgin huvudpersonen känner inför minnet av platsen uppenbarar sig i hur huvudpersonen målar upp en romantisk bild av platsen som inte längre finns. Hon nämner inte heller platsen vid namn utan kallar den i minnet för *Lyckliga gatan*.⁷⁶

4.2 Vällingby – den ideala abc-förorten

Vällingby var den första abc-staden som byggdes i Stockholm. När Vällingby centrum invigdes i november 1954 var 75 000 människor på plats för att vara med på detta historiska ögonblick.⁷⁷ När tidningen Aftonbladet i artikel publicerad 10 november 1954 frågade Vällingby-borna vilket betyg de satte på sin nya förort så var majoriteten av de svar som de fick positiva. Invånarna menar enligt artikeln att det är roligt att få vara med att bygga upp den nya stads-delen, någon menar att visst det var lite jobbigt under byggnadsåren men nu ska nog allting bli bättre. Någon säger att man märker redan nu att det kommer bli någonting bra av den här samhällsstrukturen och en person går så långt som att konstatera att Vällingby inte bör betraktas som en förort utan snarare än egen stad.⁷⁸ Moderniteten får i artikeln framstå som någonting positivt, de som svarar på tidningens frågor menar att utvecklingen går framåt och modernitet är någonting som tillhör framtiden, därav är det någonting bra. Artikeln är också ett typiskt exempel på hur modernitet som byggnadsstandard kan diskuteras i samma kontext som modernitet som ett tidstypiskt ideal. I den moderna staden bor också den moderna människan, här representerad av invånarna i Vällingby.

I en artikel publicerad i tidningen Svenska Dagbladet 1 december 1954 så skildras kontrasten till det moderna samhälle som Aftonbladet skriver om i sina tidigare nämnda artiklar. I artikeln som har rubriken "*Det nya ABC-samhället tvingas vara sovstad*" beskrivs bristen på kulturellt utbud i Vällingby. Artikelförfattaren beskriver hur centrumet som beskrivits som revolutionerade i modernitetsstandard ännu bara liknar en byggarbetsplats som följd av att mestadels av centrum fortfarande inte är färdigbyggt. Det finns ingenting att göra i centrum, alla har enligt artikelns beskrivning tråkigt, till och med polisen som i brist på lokaler som det finns att konflikter och brott ska uppstå lämnas sysslolösa. Artikelskrivaren menar därmed att Vällingby-borna får därmed åka in till staden för att underhållas, sedan kan de åka hem till förorten för att sova.⁷⁹

⁷⁵ Cresswell 2015, s. 119

⁷⁶ Lindeborg 1967.

⁷⁷ Sax 1998, s. 36–37.

⁷⁸ Aftonbladet 10 november 1954.

⁷⁹ Svenska Dagbladet 1 December 1954.

Utifrån analysen av artikeln går det därmed att konstatera att den moderna staden som byggdes för moderna människor ofta inte alltid ledde upp till förväntningarna för dem som trodde på Abc-staden. Det går även att konstatera att de som redan innan projektet dragit i gång varit skeptiska till bygget blev ännu mer skeptiska när bygget som skulle vara revolutionerade snarare ofta blev motsatsen.

Förortspionjären Erik Karge

Vällingby är som tidigare konstaterat ett exempel på hur moderna människor möter den moderna bostadsstandarden. Det främsta exemplet på detta finner vi i Per-Anders Fogelströms sista roman i Stad-serien, *Stad i världen* (1968) där författaren låter en familj flytta till de då nybyggda Vällingby. I romanen som utspelar sig mellan åren 1945–1968 så är det framför allt karaktären Erik Karge som drömmer om uppbyggnaden av moderna staden i förorter som Vällingby. I kapitlet som Fogelström valt att benämna *Pionjär på nytt* så beskriver han hur staden växer som ett träd med årsringar som läggs till efter varandra desto längre tiden går.⁸⁰

Egentligen var väl staden ingenting annat än en förbrukningsartikel, tyckte han. En maskin som hundratals människor slet på varje dag och som liksom alla andra maskiner måste bli nersliten och utbytt. Om alla de där som skrek om att bevara allt gammalt fick hållas så skulle hela staden bli ett dött museum.⁸¹

Den gamla staden får i detta fall representera ett rum som enligt karaktären Erik Karge måste bytas ut ibland för att kunna överleva sig själv. Erik känner därmed ingen nostalgi över staden utan längtar snarare efter en helt ny stad där han får vara pionjären som letar efter nya marker.

Nu var tiden inne för radikala förändringar. Hela nya städer som Vällingby. Rivandet av större delar av Normalm. Gammalt skräp skulle bort, allt som han tyckte var kännetecknande för det gamla dåliga samhället, fattigstaden.⁸²

Erik Karge får i Fogelströms roman betraktas som representanten för den moderna människan. I *Stad i världen* finner vi därför genom Erik Karge ett exempel på det som idéhistorikern Martin Wiklund menar är föreställningen om den moderna människan som en upplyst person. Erik är smart, intelligent och är politiskt aktiv i det Socialdemokratiska partiet. Wiklund argumenterar att moderniteten definieras ofta som ett bejakande av det nya, utav framtiden, förändring, modernitet och modernisering. Däremot, som tidigare nämnt, finns det enligt Wiklund en kritik gentemot att betrakta moderniteten mot de traditionella på det sättet. De är egentligen inte, enligt Wiklund, dess totala motsatser utan snarare ständigt

⁸⁰ Fogelström 1968, s.102–109.

⁸¹ Per Anders Fogelström. *Stad i Världen*. (Stockholm: Bonniers förlag 1968), s.102

⁸² Per Anders Fogelström. *Stad i Världen*. (Stockholm: Bonniers förlag 1968), s. 103.

inspirerade av varandra.⁸³ Vällingby blir i romanen, genom Eriks ögon, platsen där den moderna människan vill bosätta sig och bli en pionjär mitt i det moderna Sveriges centrum. Det märks inte minst i följande citat där Erik i sitt huvud lyfter argumenten för att familjen borde flytta till den nya förorten.⁸⁴

De behövde något större, flickorna borde ha varsitt rum och han själv ett arbetsrum. Och så var det verkligen dags att byta, nästan tjugo år hade de bott i samma lägenhet. Fastnat tyckte han, försoffats. Åkte ut till Vällingby och tittade sig omkring. Fantastiskt!⁸⁵

Den värld som Erik växt upp var kantad av fattigdom och bostadsbrist, det enda han vill är hans döttrar ska få en bättre uppväxt än vad han själv har haft.⁸⁶ Fogelström beskriver Erik Karge som en person som drivs av tanken om den moderna människan och moderniteten. Därmed blir Erik förvånad när han inte får samma reaktion av övriga familjemedlemmar när han meddelar att de ska flytta.⁸⁷

När han kungjorde sitt beslut hemma fann han att de mötte ett visst motstånd. Att Irene skulle krångla litet hade han anat, han fick väl lova henne månadskort på tunnelbanan så hon kunde åka till stan och gå i sina varuhus. Men att flickorna... som gnällt så och velat ha varsitt rum. Ut på landet, bort från alla man känner, långt till allting... lät det från dem. Men tunnelbanan gick ju in till stan på ett litet kick... nåja en halvtimme då. De hade ingen riktig pionjärande, var förstås lite bortpjåskade.⁸⁸

Analysen visar att det finns en konflikt mellan de som känner en nostalgi för den plats som de växt upp i och de som vill vara pionjärer och bygga upp ett liv på en ny plats. Medan Erik vill vara pionjären och bygga upp ett nytt liv med sina barn i det moderna Sverige vill döttrarna och hustrun bo kvar, de trivs ju här och deras kulturella identitet finns i staden och ingen annanstans.⁸⁹ När familjen senare flyttat till den nya lägenheten är Erik den enda som verkar nöjd över beslutet, även om det finns tvivel hos honom också, staden som sågs som framtiden är mest en ofärdig leråker.⁹⁰

Det fanns, som tidigare nämnt en oro hos bostadsbolagen att invånarna i förorten skulle använda den nya tunnelbanan för att åka tillbaka till staden för att uträtta vardagsärenden som att handla mat och gå till läkaren. På bakgrund av denna oro beslutades det att allting skulle

⁸³ Fogelström 1968, s. 102–109, Wiklund 2006, s.20–21.

⁸⁴ Fogelström 1968, s. 102–103

⁸⁵ Per Anders Fogelström. Stad i Världen. (Stockholm: Bonniers förlag 1968), s. 104.

⁸⁶ Fogelström 1968, s.102–109.

⁸⁷ Fogelström 1968, s. 104.

⁸⁸ Per Anders Fogelström. Stad i Världen. (Stockholm: Bonniers förlag 1968), s. 104.

⁸⁹ Cresswell 2015, s. 15, Fogelström 1968, s. 104.

⁹⁰ Fogelström 1968, s, 102–109.

finnas tillgängligt i Vällingby centrum så att invånarna i Vällingby men också närliggande Råcksta och Blackeberg skulle kunna slippa åka in till staden, allt för att förenkla vardagen.⁹¹ Analysen av materialet visar att denna typ av oro, att människorna skulle fly tillbaka till staden för att uträtta vardagliga ärenden ständigt är närvarande hos de människor som starkt tror på förorten som en framtids och självförsörjande stad. I *Stad i världen* (1968) beskriver Fogelström tunnelbanan som flykthålet som skulle locka människorna tillbaka till staden, någonting som helst skulle undvikas. Behovet av centrumet var därmed akut.⁹²

Det gällde att fortast möjligt skapa ett centrum, det var nödvändigt om människorna skulle trivas här ute. Annars skulle tunnelbanan fungera som ett flykthål, locka allt fler till Kungsgatans ljus och liv. Och Vällingby skulle bara bli trist och tyst sovstad, som många andra förorter blivit.⁹³

Invigningen av ett nytt centrum

I en artikel publicerad i Aftonbladet den sjätte november 1954, veckan innan Vällingby centrum ska invigas. Artikelförfattaren beskriver hur Vällingby-borna länge har saknat det mesta ute i förorten men att det nu på söndag ska bli ändring på det. Den 14 november ska nämligen ett fyrtiotal nya butiker, konditorier och restauranger invigas. Artikeln beskriver hur hantverkarna byggt och putsat länge på butikernas moderna inredning. I Vällingby centrum har man tillskillnad från de andra förorterna, enligt artikeln, byggt ett mycket större och finare centrum. Alla butiker är samlade runt torget, vilket inte är en ny idé medger artikelförfattaren, men bjuder in besökaren till en trivsamt upplevelse.⁹⁴ Så här beskriver Per-Anders Fogelström invigningen av Vällingby i *Stad i världen* (1968):

I tiotusental drog människor ut mot Vällingby, med tunnelbanan och i bilar. Varje tänkbar parkeringsplats ända bort mot Blackeberg blev upptagen. Om man trängdes på den breda trottoarerna och i det söndags öppna butikerna som byggts ovanpå tunnelbanan. Ännu saknades väl mycket – som skola, teater och kyrka. Och fortfarande låg den fyrkantiga köpknuten omgiven av halvsprängda bergknallar. Ändå var det något nytt man hade skapat, den första riktigt levande och till stor del självförsörjande förorten.⁹⁵

Tim Cresswell skriver i *Place- an introduction* (2015)''...*place is not just a thing in the world but a way of understanding the world*'' . Det betyder huvudsakligen att en plats eller ett rum inte bara är någonting som existerar i världen utan det är också ett sätt att förstå platsen och

⁹¹ Sax 1998, s. 33.

⁹² Fogelström 1968, s. 157.

⁹³ Per Anders Fogelström. *Stad i Världen*. (Stockholm: Bonniers förlag 1968), s. 157.

⁹⁴ Aftonbladet 6 november 1954.

⁹⁵ Per Anders Fogelström. *Stad i Världen*. (Stockholm: Bonniers förlag 1968), s. 159.

hur människor skapar olika band till platsen genom sina erfarenheter.⁹⁶ Fogelströms beskrivning av invigningen av Vällingby är beskriven som en lyckans dag, människor har samlats från alla delar av landet och staden för att ta del av det historiska ögonblicket. Även fast inte allt är färdigt finns det trots detta en stark tro på framtiden och vad som kommer att bli. Analysen visar att genom att förstå Vällingby utifrån beskrivningen av dess invigning så förstår vi också hur känslan var för dem som hade bott där i några år, som familjen Karge. Familjen lever det stilla förortslivet i Vällingby. Däremot är det inte alla i familjen som trivs där. Eriks hustru, Irene och dottern Lena beskriver Fogelström skulle aldrig komma att trivas i den nya förorten. De trivdes i den gamla lägenheten och vad stadslivet hade att erbjuda.

Ett av dessa konditorier som invigdes på invigningsdagen 1954 var konditori Pallas. I början av Lena Anderssons roman *Sveas son – en berättelse om folkhemmet* (2018) är det där Elsa och Ragnar Johansson stämt träff med etnologen som ska intervjua Ragnar om modern svensk mentalitets historia.⁹⁷

Elsa skrev till etnologen och föreslog möte på konditori Pallas i Vällingby. Det hade funnits sedan Vällingbys grundade 1954 då människor överallt från besökte denna plats för att studera en framtida förstad förverkligad i samtiden, uttänkt i varje funktionell och elegant detalj samt i helhetens pietetsfulla effekter på den demokratiska människan.⁹⁸

Lena Anderssons beskrivning av Vällingby är ett nutida perspektiv som ser tillbaka i tiden, berättarrösten beskriver ett nostalgiskt minne av en plats som då sågs som framtiden men nu mestadels förknippas med nostalgin över det som var. Genom huvudpersonen Ragnar Johansson får man dessutom som läsare en inblick i hur han betraktar sin hem, sin plats i jämförelse med hur den hungriga etnologen ser Vällingby som ett historiskt monument.⁹⁹

Så introducerade forskaren sitt ämne. Hon ville skriva om 1900-talets svenska folkhem som arena för klassresor och mentaliseringsprocesser. Än så länge rörde det sig bara om en pilotstudie, inga medel var garanterade. Ragnar vände sin avsiktslösa blick ut mot Vällingby torg. ”Det där verkar komplicerat”, sade han och lät som om han inte längre hade med livet att göra.¹⁰⁰

Ragnar Johansson representerar möjligen inte den moderna människan, han har inga pionjärdrömmar, han är helt vanlig. Det som gör citatet ovan så intressant är sammanhanget det sägs och vad vi utifrån platsen får veta hur det två individerna betraktar platsen. För

⁹⁶ Cresswell 2015, s. 18.

⁹⁷ Andersson 2018, s. 8.

⁹⁸ Lena Andersson. *Sveas son: En berättelse om folkhemmet*. (Stockholm: Bokförlaget Polaris), s. 8.

⁹⁹ Andersson 2018, s. 10–11.

¹⁰⁰ Lena Andersson. *Sveas son: En berättelse om folkhemmet*. (Stockholm: Bokförlaget Polaris), s. 11.

etnologen är platsen, det vill säga Vällingby, bilden av förorten, hon letar efter komplexa samband mellan ett folkhem och klassresor. Ragnar Johansson ser däremot sitt hem, den platsen han bor och valt att spendera sin ålderdom.¹⁰¹ Som tidigare nämnts finns här en parallell att dra till Tim Cresswells exempel om hur nybyggarna betraktade ett obyggt och oupptäckt Amerika i jämförelse med den Nordamerikanska urbefolkningen. För den ena finns det här en oupptäckt skatt, för den andra personen finns här ett hem.¹⁰²

Den skötsamme Ragnar Johansson

Lena Andersson beskriver berättelsen om Ragnar Johansson som en berättelse om 1900-talets människa. Ragnar Johansson är en man utan sprickor men med en stor klyvnad på så sätt helt lik samhället han befolkade och formade.¹⁰³ Efter att ha gått klart skolan och gått en utbildning i träsnideri och ambitionen var att bli möbelsnickare. På 50-talet klarade han gesällprovet och fick anställning som trä- och metallslöjd lärare på skolor i de nybyggda förorterna Hässelby och Vällingby.¹⁰⁴ Som tidigare nämnt så beskriver Lena Andersson Ragnar Johansson som en man ur folkhemmet, därför blir han irriterad på de människor som på tv talar romantiskt om de som var och demonstrerar för att de gamla husen inte ska rivs utan stanna kvar.¹⁰⁵

Från de högre luftlagrens abstraktioner meddelades som väntat att det var mysigt med ruckel, drag och utedass. Det människovidriga däri bekymrade de finstämda ädlingarna föga, bara det var pittoreskt. Han avskydde dem, dessa nätt och jämnt köttliga människor som dyrkade allt som var oregelbundet, skevt och smutsigt och som nu demonstrerade, ockuperade och marscherade för att bevara gamla sneda murkenheter. Deras eteriska kroppar och självupptagna själar av porslin eggade honom till raseri där han satt framför tv:n och såg och hörde dem drömmande och långsamt men samtidigt gällt och förebrående om sådant de inte alls förstod sig på. Husbyggnation till exempel.¹⁰⁶

Lena Anderssons beskrivning av Ragnar Johansson är ett exempel på det som Peter Billing och Mikael Stigendal benämner som den svenska skötsamhetskulturen. Skötsamhetskulturen är som tidigare konstaterat någonting som växte fram inom arbetarrörelsen på 1900-talets första årtionden. Genom skötsamhetskulturen skulle arbetaren undkomma och dölja klassmässig underlägsenhet. Arbetarklassen skulle inte längre förknippas med fylleri, slagsmål utan med rena välpressade kläder och gott uppförande skulle ge dem uttryck för

¹⁰¹ Andersson 2018, s. 7–11.

¹⁰² Cresswell 2015, s. 15.

¹⁰³ Andersson 2018, s. 19.

¹⁰⁴ Andersson 2018, s. 32.

¹⁰⁵ Andersson 2018, s. 44.

¹⁰⁶ Lena Andersson. *Sveas son: En berättelse om folkhemmet*. (Stockholm: Bokförlaget Polaris 2018), s. 44–45.

stolthet.¹⁰⁷ Ragnar Johansson vill göra det rätt för sig, när miljonprogrammet introduceras av regeringen så är Ragnar Johansson den första att ställa sig i alla kommunala bostadsköer för att få chans på en nybyggd lägenhet eller alternativt till en tomträtt för självbyggeri för att kunna bygga ett radhus i förorten.¹⁰⁸ Ragnar Johansson bör möjligen därmed inte betraktas som en pionjär på samma sätt som Erik Karge i *Stad i världen* (1968) men han är en principfast man som vill göra tillvaron enklare och mer praktiskt för alla runt omkring honom. Han är även en dyrkare av det moderna, vilket inte minst uppenbarar sig då han ska bygga det hus som kommer bli han och hans familjs hem de närmaste 30 åren.

Byggnaden var en kombination av runt och rektangulärt, ljust och mörkt. Nyklassicism kallades stilen, hade han läst i tidningen, och innebar respekt för de eviga formerna, dem som Ragnar Johansson var så svag för fastän han samtidigt dyrkade allt modernt. Det moderna, så tänkte han sig saken, var epoken då människan nådde fram till den fulländning som bara legat och väntat på henne.¹⁰⁹

I slutet av romanen bosätter sin Ragnar Johansson efter han flyttat ihop med sin nya kärlek Ingrid i Vällingby. Där sår han blommor, målar tavlor och njuter av ålderdomen på den plats som betraktas som folkhemmet medelpunkt.¹¹⁰ Den moderna människan Ragnar Johansson har hamnat på den plats som bara tjugo år tidigare varit och till viss del fortfarande är symbolen för det moderna folkhems Sverige. Kanske är det därmed inte så konstigt att det just är i Vällingby Lena Andersson låter oss för första gången stöta bekantskap med karaktären. För som dottern Elsa uttrycker sig i boken, Ragnar Johansson var svensk och svensken var han.¹¹¹

4.3 OASEN – Ungdomarnas plats i Rågsved

Vid 1970-talets början går världen in i en ny form av kris som kom att påverka alla människor världen över, nämligen oljekrisen. Oljekrisen innebar, förutom brist på export av olja och bensin, en ekonomisk kris kantad av en lågkonjunktur som också drabbar Sverige. Människor som redan hade det svårt ekonomisk fick det ännu svårare. Att landet drabbats av lågkonjunktur skildras också i kulturella yttringar, främst den som är riktad till en ungdomsgeneration som kliver in i en vuxenvärld kantad av lågkonjunktur och arbetslöshet.¹¹² Ungdomskulturen riktar skarp kritik mot föräldragenerationens romantiserande av den moderna människan i förorten och hur en frysbox och en köksfläkt över spisen skulle vara

¹⁰⁷ Billing, Stigendal 1994, s. 155.

¹⁰⁸ Andersson 2018, s. 78.

¹⁰⁹ Lena Andersson. *Sveas son: En berättelse om folkhemmet*. (Stockholm: Bokförlaget Polaris 2018), s. 46.

¹¹⁰ Andersson 2018, s. 237.

¹¹¹ Andersson 2018, s. 237, Andersson 2018, s.19.

¹¹² Grander 2020, s. 56

någonting att hylla när den ideala förorten i princip blivit det som man önskat att den inte skulle vara, en sovstad med ett livlöst centrum där tunnelbanan var vägen ut. Eller som Ebba Grön sjunger i låten *Were only in it for the drugs no. 1* (1979):

Så har det alltid varit här ute, ingen jävel har brytt sig om oss. Man ska vara som en zombie, vara nöjd med sin lott å aldrig fråga om nått. Vi var trötta på tunnelbanan, fick spel på monotonin. Dom här döda sovstäderna, där folk inte rör en min.¹¹³

I doktorsavhandlingens *Gångtunneln* (2017) argumenterar litteraturvetaren Lydia Wistisen byggandet av miljonprogramsförorternas brist på historisk cementerad mening skapade utrymme för nya narrativ och representationer inom litteraturen. De kritiserade bostadsområdena ledde enligt Wistisen till att främst skildringen av ungdomen förändrades där utanförskap, missbruk och kriminalitet behandlas med förortscentrumet som utgångspunkt. Den svenska förorten har länge fått stå ut med kritik både ut och inifrån. Den inhemska kritiken handlar främst om bristen på fritidsaktiviteter för barn och ungdomar. Det finns fortfarande idag ett stort behov av lokaler där ungdomar av alla grupperingar kan träffas och umgås.¹¹⁴ När punkrörelsen uppkom i Sverige på 1970-talet så blev abc-förorten Rågsved den naturliga platsen för ungdomarna att samlas.¹¹⁵ Platsen som ungdomarna träffades på var i en lokal som ungdomarna hyrde av medborgarkontoret i Vantör. Ungdomarna hade tillsammans bildat kulturföreningen Oasen med 1000 medlemmar inklusive 30-tal band som på föreningens initiativ fick möjlighet att spela i föreningens lokal. I en artikel publicerad i tidningen Aftonbladet den 16 april 1979 berättar tidningen om besvikelsen ungdomarna kände när medborgarrådet helt plötsligt beslutade att de inte längre skulle hyra ut till ungdomarna längre.¹¹⁶

Och så tar det bara lokalerna ifrån oss! Vart ska vi nu ta vägen? Hundratals ungdomar som börjat komma på fötterna för att vi sett att vi faktiskt kan ordna något själva – att vi duger till något.¹¹⁷

I samband med att medborgarrådet i Vantör beslutar sig för att sparka ut ungdomarna så bestämmer de sig för att göra motstånd genom att ockupera lokalen. Under kvällen spelar flera kända punkband för skrikande fans som kämpar för att få ha sin lokal kvar. Ett av dessa band är det lokala Rågsved baserade punkbandet Ebba Grön. Punkgruppen som består av

¹¹³ Ebba Grön, *Were only in it for the drugs no.1*. (Stockholm: Mistlur 1979)

¹¹⁴ Wistisen 2017, s. 162.

¹¹⁵ Wistisen 2017, s. 158.

¹¹⁶ Aftonbladet 16 april 1979.

¹¹⁷ Aftonbladet 16 april 1979.

medlemmarna Fjodor, Pimme och Gurra har växt upp i Rågsved och tillhör gruppen av ungdomar som hittat sin plats i Oasen. I samband med att gruppen spelar vid ockupationen skriver man också låten *Were only in it for the drugs no 1* (1979) som också kommer bli titeln på gruppens första Lp som släpps samma år. I låten beskriver gruppen hur den trista förorten inte har någonting att erbjuda ungdomar i deras egen ålder förutom knark, alkohol och slagsmål nere i centrum.¹¹⁸ Medborgarrådet i Vantör höll trots ungdomarnas protester fast vid sitt beslut med anledning att ungdomarna klottrat ner lokalen samt tagit sönder en neonskylt. Ungdomarna protesterar i artikeln i Aftonbladet från 16 april 1979 att de skulle vara en rimlig anledning till att inte hyra ut åt dem, de har ju faktiskt ersatt neonskylten. Artikeln berättar att en ny prövning av ungdomarnas sak kommer att göras i höst.¹¹⁹

Analysen visar att barnen till de som trodde på den moderna människans trivsel i förorten har gjort revolt mot sina föräldrar och använder samma retorik som de kritiska rösterna under 1950-talet använde om uppkomsten av Abc-staden. Rågsved som var den trevliga Abc-staden i låten med samma namn år 1963 har nu fått smeknamnet ”Drogsved” där ungdomarna träffas i centrumet för att fördriva tiden med som Ebba Grön uttrycker det i *Were only in it for the drugs no. 1* (1979) ”knarka, supa och slåss”.

Finns inget att göra i den här trista förorten, det finns ingenting här för oss, Näe ursäkta jag överdrev litegrann vi kan ju knarka, supa och slåss.¹²⁰

”Thinnertraskan vandrar mellan husen”

Analysen visar att i tid av ekonomisk kris så möttes ungdomarna i punken. Punken blev det musikaliska rum där ungdomarna fick bli hörda av en vuxenvärld som förrått dem. Denna frustration över att hitta en plats som betyder någonting för en, där man har en mening med livet uttrycks även i Ebba Gröns text till *Were only in it for the drugs no. 1* (1979) där medlemmarna sjunger att de enda de ville var att ha ett ställe där de kunde spela musik och träffa likasinnade, men nu är allting borta för att politikerna och medborgarrådet i Vantör inte vill låta ungdomarna ha sin plats i förorten som i texten beskrivs som en sovstad där ingenting händer.¹²¹

¹¹⁸ Ebba Grön. *Were only in it for the drugs no. 1*. Stockholm: Mistlur 1979.

¹¹⁹ Aftonbladet 16 april 1979.

¹²⁰ Ebba Grön, *Were only in it for the drugs no.1*. (Stockholm: Mistlur 1979).

¹²¹ Ebba Grön 1979.

Vi ville bara ha ett plejs för såna som oss, vi ville bara ha någonting för oss, vi var trötta på zombie-livet och aldrig vänta på nåt. Att bara hänga runt och glo. Sen plötsligt har dagen gått.¹²²

I en artikel i tidningen Expressen publicerad den 22 september 1979 berättar en av gruppens medlemmar hur uppväxten i Rågsved fått dem att inse att förorten i stället för att blomstra av liv bara blivit en sovstad att komma hem till efter man har varit inne i stan där allting händer. Ungdomarna i Rågsved skapade därmed Oasen för att kunna ha någonting att göra i förorten.¹²³ Kampen om Oasens framtid blev viktigt för gruppen och alla de ungdomar som tillhörde föreningens medlemmar. I en artikel i tidningen Dagens Nyheter den 5 december 1979 berättar man hur medborgarrådet tillsammans med polisen tagit över lokalen efter att det ockuperats av ungdomarna. För att verkligen försäkra sig om att ingen skulle kunna ta sig in har man även svetsat igen dörren så ingen kan ta sig in där. Detta är någonting som inte uppskattas hos ungdomarna som hävdar att medborgarrådet gått för långt.¹²⁴

Ett obetänksamt agerande från myndigheternas sida. Fattar de inte att de bara skärper motsättningarna.¹²⁵

Analysen visar att Oasen är den plats där ungdomarna, inte bara i Rågsved, utan i hela Stockholm träffas och lyssnar på musik, utan den platsen menar ungdomarna att de saknar identitet. Det som Ebba Grön sjunger i *Were only in it for the drugs no.1* (1979) är sant, det finns ingenting att göra i Rågsved förutom att just knarka, supa och slåss. De är trötta på de zombie-liv som enligt dem präglar deras förortsliv. Tunnelbanan är inte längre spännande och nyskapande, ingen bryr sig och så har det enligt gruppen alltid varit sedan så långt de kan minnas.¹²⁶

Så har det alltid varit här ute, ingen jävel har brytt sig om oss. Man ska vara som en zombie, vara nöjd med sin lott å aldrig fråga om nått. Vi var trötta på tunnelbanan, fick spel på monotonin. Dom här döda sovstäderna, där folk inte rör en min.¹²⁷

Liknande frustration som finns i Ebba Gröns text finns även i progg-teater-och musikgruppen Nationalteaterns låt *Barn av vår tid* (1978). I *Barn av vår tid* (1978) så beskrivs liknande frustration och känsla av övergivenhet som finns i Ebba Gröns *Were only in it for the drugs*

¹²² Ebba Grön, *Were only in it for the drugs no.1*. (Stockholm: Mistlur 1979).

¹²³ Expressen 22 september 1979.

¹²⁴ Dagens Nyheter 5 december 1979.

¹²⁵ Dagens Nyheter 5 december 1979.

¹²⁶ Fornäs 2004, s. 31, Ebba Grön 1979.

¹²⁷ Ebba Grön, *Were only in it for the drugs no.1*. (Stockholm: Mistlur 1979).

no.1 (1979). I texten till *Barn av vår tid* (1978) så beskriver gruppen hur ungdomarna lämnats av sina föräldrar som föraktar och är rädda för dem.¹²⁸

Vi är barn av vår tid, vi är barn av vår tid, är du rädd för ditt eget barn, lilla mamma? Våra tidsfördriv, våra tidsfördriv, är att slå pensionärer på käften, eller hur, lilla mamma?¹²⁹

Nationalteatern som baserade sig i Göteborgs förorter upplevde samma uppgivenhet och frustration där som också fanns i Stockholm. I dokumentären *Vi är barn av vår tid* (2021) som handlar om Nationalteatern beskriver man hur Göteborgs förorter byggdes upp på leråkrar utan någon som helst förbindelse till staden och att gruppen ville med hjälp av deras teater och sångtexter ge en röst åt dem som kände att de lämnats åt sidan.¹³⁰ Texten beskriver hur ungdomarna i förorten blivit bortglömda i vad som närmast kan beskrivas som en förort som sover. I brist på saker att göra så börjar dem experimentera med droger och alkohol, mest populärt blir det att sniffa thinner, ett lösningsmedel som är extremt farligt att andas in. Medan de gör detta sitter föräldrarna hemma i sin trivsamma förortslägenhet omedvetna om vad deras ungdomar gör nere i centrum.¹³¹

Farsan sitter hemma framför tv:n, morsan sitter antagligen breve. Lika bra att dra sig ner till EPA:s torg, där kan vi låta betongen gunga, gasa och sniffa och flumma. Där kan vi segla på månen tillsammans, come on my darlin, vi glömmet allt annat!¹³²

Texten beskriver ungdomarnas känsla av uppgivenhet mot en vuxenvärld som verkar ha glömt bort att de existerar och om de märker av dem är det för att göra en poäng utav att ungdomarna inte rättar sig in i ledet utifrån hur en modern människa bör bete sig.¹³³

Kom igen lilla Svensson sätta hårt mot hårt är våran stil. Hatar du oss, så hatar vi dig, betong feeling. Ödmjuka bracka som bugar för överheten, du skickar snuten på unga sen sover du snällt i borgarsmeten. Blev du rädd nu din fega fan för ditt eget barn?¹³⁴

Ungdomarna i texten menar att visst, de är medvetna om att deras föräldrar sliter för att få ihop lön för att kunna försörja för familjen. Det som beskrivs i texten är däremot en besvikelse över att idealet av att vara en god och modern människa går före allting.

¹²⁸ Ulf Dageby. *Barn av vår tid*. Göteborg: Nacksving 1978, Ebba Grön 1979

¹²⁹ Dageby 1978.

¹³⁰ *Vi är barn av vår tid*. 2021. {film}. Pontus Hjortén. Sverige: Sveriges Television, Film i Väst.

¹³¹ Dageby 1978.

¹³² Ulf Dageby. *Barn av vår tid*. (Göteborg: Nacksving 1978).

¹³³ Dageby 1978.

¹³⁴ Ulf Dageby. *Barn av vår tid*. (Göteborg: Nacksving 1978).

Ungdomarna vill inte rätta sig in i ledet som deras föräldrar har gjort utan ta sig bort från det för att kunna skapa sig en bättre framtid.¹³⁵

Jag vet att du sliter varje dag på fabriken, men om det ska gå ut över mig, då blir jag besviken. För vi är inte snälla, vi kraschar systemets fönster. Inte husses hund inga krypande svassade mönster. Blev du rädd nu din fega fan för ditt eget barn?¹³⁶

Analysen av texten visar att det Nationalteatern gör genom ungdomarnas perspektiv är att ifrågasätta det tidigare nämnda skötsamhetsidealet, med andra ord idealet om att vara en skötsam och god medborgare. Som tidigare konstaterat så fanns det ett genomgående tema under 1970-talets kulturella yttringar som riktade sig till främst ungdomar som handlade om hur den generationen hade glömts bort och frustrationen över att deras föräldrar ville att de skulle bli precis som dem när det dem ville var att vara fria och kunna styra över sina egna liv. Detta uttrycks framför allt i sista stycket av låten då huvudkaraktärerna sjunger direkt till föräldragenerationen och säger indirekt att ni tror att ni är moderna människor som vigt era liv för att göra allting bättre, men på grund av detta har ni också blivit dem som ni er i egen ungdom föraktade. Slutsatsen blir därför att ungdomarnas kritik av skötsamhetsidealet, som till stor del är förknippat med en socialdemokratisk tradition också blir en kritik av folkhemmet där det var menat att alla skulle betrakta varandra som en enda stor familj.

Det enda du kommer på, sy in din son på en kåk, vissla på en snutlakej så kommer dom och hämtar mig. Medan borgarasen flinar åt jobbardräggen svinar. Farsan, tänk till, vad är det du vill? De burar in dina egna barn, de burar in dina egna barn, de burar in dina egna barn, de burar in dina egna barn.¹³⁷

Liknande kritik som Nationalteatern lyfter mot skötsamhetsidealet finns också i tidigare nämnda *Were only in it for the drugs no. 1* (1979). Som tidigare konstaterat skrevs texten i samband med att medborgarrådet i Vantör beslöt att de skulle vräka kulturföreningen Oasen från deras lokaler i Rågsved. Ungdomarna blev väldigt upprörda och menade att de vuxna inte lyssnade på dem när de sa att det fanns ju ingenstans för dem att vara och att reaktionen från de vuxna var överdriven. Rågsved hade, som man i texten konstaterar, blivit en sovstad där ungdomarna samlades i centrum för att ”knarka, supa och slåss”, med andra ord raka motsatsen till idealtypen av den moderna människan som tidigare hade präglat föräldragenerationen.¹³⁸ Kritiken mot förorten skulle från och med nu inte bara för att vara en

¹³⁵ Dageby 1978

¹³⁶ Ulf Dageby. *Barn av vår tid*. (Göteborg: Nacksving 1978).

¹³⁷ Ulf Dageby. *Barn av vår tid*. (Göteborg: Nacksving 1978).

¹³⁸ Ebba Grön 1979.

sovstad utan också att segregera människor ute i förorterna där det inte fanns någon framtid för de ungdomar som hade spenderat hela sina liv där.

4.4 ”Är Jordbro en bra miljö för barnen?”

Som tidigare konstaterat fanns det under 1970-talet en växande kritik mot förorten som på ett naturligt sätt speglade sig i kulturella yttringar. Mest förekommande var kritiken i kultur som riktade sig till ungdomar alternativt skildrade hur barn och ungdomar levde i förorterna. Det sistnämnda är främst förknippat med regissören Rainer Hartlebs Jordbro-filmer. I första filmen *Barnen från Jordbro* (1975) får vi för första gången stöta bekantskap med de barn som kommer vara grunden för berättelsen. Hartleb har lagt upp dokumentären på ett sätt där han ställer frågor till barnen eller deras föräldrar och inklippsbilder på barnen när de leker bland höghusen. I många av bilderna som visas är inte höghusen klara än utan bara tomma skal av vad de snart ska bli. Etableringsbilderna på husen syns oftast i bakgrunden när barnen är på väg någonstans, nästan för att påminna tittaren om vart vi befinner oss någonstans och vad som snart kommer hända på platsen. När barnen är på väg till utflykt i skogen så filmar Hartleb återigen höghusen bakom dem och cykelvägen som leder till skogen medan barnen går prydligt i ett led på två och två. Skogsdungen barnen ska till ligger precis vid bilvägen och för att komma dit måste de korsa vägen. Bilden övergår till ett barn som tar bort is från cykelvägen, i bakgrunden syns höghusen som förknippas med miljonprogramsprojektet.¹³⁹

Filmen börjar med en svartvit scen i ett klassrum där en grupp av barn som sitter på bänkarna i klassrummet och deras föräldrar som står längst väggarna introduceras till läraren som kommer vara med klassen under tiden de går i årskurs 1 till och med årskurs 3. Under tiden då Hartleb skildrar barnen har sin första skoldag klipper Hartleb mellan bilder på Jordbro där två flickor är på väg till skolan, i bakgrunden ser tittaren två höga trevåningshus. Det är asfalt överallt och väldigt lite grönska.¹⁴⁰ Analysen visar att genom att visa dessa bilder vill Hartleb vill visa de moderna byggnaderna fulla av nyinflyttade familjer och hur det kommer att symbolisera folkhemmet Sverige och miljonprogrammets födelse. Betongbyggnaderna och människorna som bor i dem blir därmed både representanter för de moderna människorna och de moderna bostadshusen.

¹³⁹ *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 9.33 – 13.10.

¹⁴⁰ *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio ,0.30-2.03.

I den första intervjun med en av föräldrarna sitter en mamma framför en höghusbyggnad, det är vinter och hon håller ett vakade öga på hennes son Urban och hans kompisar som leker lite längre bort.¹⁴¹

''Hur vill du att Urban ska bli när han blir stor?'' , ''Ja han ska bli som mig och min man, ärlig och snäll, som folk är mest alltså'', '' Har du några särskilda ambitioner?'' '' Näe, det har jag inte. Bara han sköter sig så. Vill inte att han ska hamna framför pressbyrån varje kväll och dricka mellanöl och dricker och har sig. Det är många barn som gör det, även de som är 11–12 år. Men det är föräldrarnas fel också''.¹⁴²

När regissören frågar om det är en tuff stämning i förorten så nickar mamman. Intrycket som ges är att hon är orolig över vad hennes son kommer att bli om han hamnar i fel sällskap. Det som mamman uttrycker skulle kunna kopplas till tidigare nämnda fenomen kring ungdomar som känner sig bortglömda av föräldragenerationen. Genom att ta upp frågan kring framtiden vill Hartleb möjligen också skapa en diskussion kring ungdomars beteende och hur de förväntas att bete sig baserat på det ideal som finns i landet, med andra ord skötsamhetsidealet. När mamman nämner ungdomarna nere i centrum som dricker mellanöl vid pressbyrån kan man även dra paralleller till Nationalteatern och de kommer att beskriva ungdomarnas situation i förorterna i Göteborg.

I en intervju med en pappa frågar regissören om han tycker att Jordbro är en bra miljö för barnen att växa upp i. Pappan svarar att det tycker han, det är inte så mycket folk som bor här. När han får frågan vad han vill att dottern ska bli i framtiden säger han att han inte vet, han hoppas hon blir någonting bra, kanske att hon pluggar på universitet.¹⁴³

''Hur förklarar du samhället för henne?'' ''Det gör dem i skolan så bra, jag vet inte om jag har något mer att tillägga''¹⁴⁴

Första delen av filmen fokuserar Hartleb mycket på frågor kring hur barnens liv kommer se ut när de själva blir vuxna. Som tidigare nämnt är världen inne i en ekonomisk kris som förutom att påverka världsekonomin utan även den lilla människan. I en tid av kris blir det därmed naturligt att prata om framtiden eftersom det fortfarande, trots rådande oljekris, finns en tro på att det en dag kommer bli bättre. Notera dock att Hartlebs frågor kring framtiden likaväl skulle kunna tolkas ur aspekten kring hur svårt det kan bli för barnen i framtiden eftersom krisen möjligen kommer ha stora konsekvenser på det framtida samhället.

¹⁴¹Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 21.17.

¹⁴²Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 21.02-22.16.

¹⁴³Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 28:10–30:02

¹⁴⁴Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 28:10–30:02.

Miljonprogrammet på gott och ont

Samhället Jordbro håller på att byggas upp i rasande fart, vilket bekräftas av byggarbetsplatsbilderna.¹⁴⁵ Miljonprogramsprojektet, som Jordbro tillhör, hade varit i gång sedan 1964 och skulle inte få sitt slut förens fyra år senare, mellan 1975–1976. Under dokumentärens gång är byggandet ständigt i gång i bakgrunden av varje scen, vid ett tillfälle besöker klassen ett av byggena för att med egna ögon bevittna hur platsen de växer upp på utvecklas för varje dag som går. Byggarbetaren som guidar barnen och deras lärare på byggarbetsplatsen ska få svara på frågor vad han arbetar med och vad som kommer att hända. Mannen berättar för barnen att just i det huset de befinner sig i kommer bli fyra våningar högt, lite längre bort byggs sex våningshus och ännu längre bort lägenheter med åtta våningar.¹⁴⁶

Som redan konstaterat så innefattade däremot inte miljonprogrammet endast de höghus det idag förknippas med.¹⁴⁷ I *Barnen från Jordbro* (1975) så visar Hartleb detta när vi följer en mamma med barnvagn och två barn i sex och sju årsåldern som går ifrån höghusen, förbi fotbollsplanen, på väg mot de nästan klara nybyggda radhus som kvinnan och hennes familj snart ska flytta in i. Radhuset är i tegel och har bara en våning, inte speciellt stort, men kommer göra stor skillnad för familjen, berättar hon, som just nu bor i ett trevåningshus.¹⁴⁸

”Vad blir det för skillnad mellan höghus och radhus?” ”Ja, det är väl känslan att man har något eget. En tomt att gå ut på. Släppa ut barnen, dricka kaffe ute.”¹⁴⁹

Kvinnan förklarar entusiastiskt hur hon och hennes man planerar att de ska se ut och vart alla rum ska vara. Hon och hennes man ska ha ett eget sovrum, likaså barnen. De ska också ha ett allrum, kök och ett tv-rum.¹⁵⁰ Det som dokumentären visar är vad som hände när de som från början flyttat till förortens höghus för att få en bättre tillvaro fått det ännu bättre. Familjerna vill bort från höghusen för att bosätta sig i radhusen.¹⁵¹

Analysen visar att Hartleb genom att filma bostadshus vill ge exempel på framtidens bostäder, det vill säga hur den moderna människan vill bo. Därmed går det att dra paralleller mellan miljonprogrammet och dess föregångare abc-staden i den aspekten att det fortfarande handlade om att ge människor en bättre livsstandard. Moderniteten kan därmed i detta fall både tolkas som en bostadsstandard och som tidigare konstaterat ett sätt att leva, det vill säga

¹⁴⁵Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 21:02–22:16

¹⁴⁶Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 47:19–50:00.

¹⁴⁷ Lindström 2019, s.93.

¹⁴⁸Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 33:02–34:47.

¹⁴⁹Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 33:02–34:47.

¹⁵⁰Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 33:02–34:47.

¹⁵¹ Grander 2020, s. 56.

att moderna människor bor i moderna boenden. Exempel på detta är kvinnan vars familj är i full gång med att bygga sitt radhus. Kvinnan har bott i lägenhet men vill komma bort från det, hon vill ha någonting eget, kunna bo i sitt moderna radhus där den tidigare nämnda köksfläkten över spisen som tidigare fått symbolisera modernitet nu ersatts av möjligheten till att gå ut och dricka kaffe på tomten.

Motsvarigheten till kvinnan vid radhuset är när Hartleb intervjuar en familj vars föräldrar ledsnat på att bo i förorten. Mamman i familjen berättar att hon känner sig instängd, det är för perfekt och tillrättalagt och dessutom är det lång resväg för hennes man att ta sig till sin arbetsplats. Det var inte här de ville hamna, men de var ju tvungna till det.¹⁵²

Det är ju ingen som bor så här långt från stan om man inte är tvungen att göra det. Det tror jag inte. Vi bodde ju i en etta på 34 kvadrat, det fanns ju ingen annanstans, det var ju första bästa.¹⁵³

I nästa scen ser vi kvinnan och hennes man sitta och bläddra i tidningar efter en ny lägenhet. Varje dag tittar det om det kommer någonting nytt. Mannen konstaterar med en besvikelse i rösten till sin fru att annonserna blir allt färre ju mer tiden går.¹⁵⁴

”Vill ni härifrån till varje pris?” ”Ja, här ifrån ska vi, spelar ingen roll var jag kommer” ”Varför det?” ” För långt att sitta och åka”.¹⁵⁵

En annan mamma intervjuas om den långa pendlingen till arbetsplatsen. Hon berättar att ja, det är lång väg men hon trivs så bra i Jordbro. Det är framför allt närheten till naturen som lockar, skogen och friheten att kunna röra sig hur man vill. Det finns så mycket här menar hon, både badhus, idrottsplatser, sjöar och skogar.¹⁵⁶

Tim Cresswell menar att diskussionen kring definitionen av vad som bör betraktas som ett hem har blivit alltmer politisk. Diskursen har sitt ursprung i fördomar som uppstår kring en plats, vad andra tycker definierar begreppet hem och inte.¹⁵⁷ Analysen av materialet visar att i intervjuerna finns det tydliga exempel på hur olika individer förhåller sig till en plats. Återigen blir det här en konflikt mellan pionjären som ser alla möjligheter med förorten och de som ser den som en plats man flyttade till eftersom det vid tillfället inte fanns något bättre alternativ.¹⁵⁸

¹⁵²Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 35:09–36:01.

¹⁵³Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 35:09–36:01.

¹⁵⁴Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 40:05–41:00.

¹⁵⁵Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 40:05–41:00.

¹⁵⁶Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 41:33–43:35.

¹⁵⁷ Cresswell 2015, s.41.

¹⁵⁸ Barnen från Jordbro. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio ,40:05–43:35.

Hartleb visar dock inte bara i dokumentären upp det Jordbro som byggdes upp efter och under miljonprogrammets uppbyggnad utan även hur Jordbro såg ut innan miljonprogrammets höghus blev det som den skulle främst förknippas med. Klassen får besök av en äldre herre som berättar att han bott i Jordbro i hela sitt liv i någonting som kallas för banvaktarstugan som ligger vid järnvägen. När barnen får möjlighet att ställa frågor till mannen så blir de stumma över hur ett samhälle som egentligen inte var någonting innan mer än en plats där endast en familj bodde nu är en plats där uppåt tusen familjer bor i höghus.¹⁵⁹

”Var det bara ni som bodde här?” ” Ja, här borta var det bara banvaktarstugan, vi bodde ensamma här uppe, det var bara skog allt ihop.”¹⁶⁰

Medan mannen berättar historien om Jordbro så visas bilder på banvaktarstugan och sen på ett pendeltåg som stannar till vid den nybyggda pendeltågsstationen. Det blir en slags kontrast mellan det gamla och det nya moderna samhället som tunnelbana representerar. Mannen verkar inte bitter eller arg över att den platsen som han växte upp på nu inre längre ser samma ut. Han verkar snarare glad att få hjälpa till att få hålla minnet av platsen, som också är en del av honom själv levande.¹⁶¹ Analysen visar att platsen, det vill säga i detta fall Jordbro, är en del av mannens kulturella identitet som han gärna delar med sig samtidigt som han inte, åtminstone från vad som framkommer av filmen, inte har någonting emot det nya och moderna. Johan Fornäs nämner exempelvis hur en individs kulturella identitet formas av samspel mellan andra människor och grupper dessutom är det i diskussion om den kulturella identiteten enligt Fornäs viktigt att ta hänsyn till kontexten, oavsett om det gäller geografiskt, kulturellt eller historiskt. Mannens kulturella identitet är därmed starkt förknippad med Jordbro eftersom det är där han spenderat hela sitt liv och där han nu bor kvar i det hus där hans släkt har bott i generationer.¹⁶²

Första filmen avslutas med en bild på en flyttbil som står framför höghusen. En familj håller på att packa ihop sina ägodelar och flytta ifrån Jordbro. Pappan i familjen uppger i filmen att det har blivit för dyrt att bo i Jordbro, det pengar som han en gång hade är borta och nu måste familjen söka sig någon annanstans.¹⁶³

Det är för dyrt. Efter ett tag har man ju inga pengar kvar. Jag har jobbat här i tio år men har inga pengar kvar. Äe det är bara att dra.¹⁶⁴

¹⁵⁹ *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 54:45–54:59.

¹⁶⁰ *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 54:45–54:59.

¹⁶¹ *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 54:45 – 55:51.

¹⁶² Fornäs 2016, s. 53, *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 54:45–55:51.

¹⁶³ *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 1:11:38 – 1:12:08

¹⁶⁴ *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 1:11:38 – 1:12:08.

Scenen är möjligen en indikation på att det är någonting som händer i samhället. Rekordåren har gått över i krisår och de familjer som en gång drömde om förorten och ett bättre tillvaro tvingas nu flytta eftersom de inte längre har pengar kvar att betala hyra. Den sista bilden i filmen är en överblicks över höghusen i Jordbro som går in i en ny tidsperiod i Svensk historieskrivning.¹⁶⁵ Detta märks inte minst i den andra filmen i serien, *Leva i Jordbro* (1981). Filmen utspelar sig mellan åren 1975–1981. Filmen är den första i serien som huvudsakligen är filmad i färg. Filmen etablerar redan från första bild att barnen i klassen nu har blivit äldre och tanken om vad de vill göra med sin framtid blir mera aktuell än någonsin. *Leva i Jordbro* (1981) är också tillskillnad från sin föregångare *Barnen från Jordbro* (1975) mera politisk, detta på grund av filmen är den första då regissören låter ungdomarnas egna röster och åsikter komma fram på ett helt annat sätt än tidigare. Detta beror förmodligen på att barnen har gått från att betraktas som just barn till att bli ungdomar.¹⁶⁶

De problem och frågor som diskuteras i samhället finns också även i Jordbro. Ett exempel på detta är frågan om kärnkraften. Hartleb filmar en tv som visar en debatt mellan dåvarande partiledare för Centerpartiet Torbjörn Fällidin och dåvarande stadsminister Olof Palme, Socialdemokraterna. I klippet som visas hävdar Fällidin att Socialdemokraterna sviker de unga väljarna genom att inte ta ställning i kärnkraftsfrågan.¹⁶⁷ I en diskussion om kärnkraften mellan två killar i klassen och regissören visar främst en av killarna vad han står i frågan, det finns inte enligt honom något annat val än att sluta använda kärnkraft och satsa på någonting annat, exempelvis vattenkraft.¹⁶⁸

”Tänk och tänk och tänk”, ”Det blir bara bättre?”, ”Ja det kommer bli bättre”, ”Det är ju bara de rika som får det bättre, får mer pengar till allting”, ”Ja och så slutar det med kärnkraft”, ”Varför det då?” ”Aa, det tror jag, det vet jag förresten”, ”Hur då?”, ”Aa, dem slutar bara med det, kör med vattenkraft i stället”.¹⁶⁹

Trots en pågående kris är killarna optimistiska, det finns fortfarande en tro på att saker och ting ska bli bättre. När regissören diskret indikerar att det är naivt att tro att det är så lätt att vattenkraften ska kunna ersätta kärnkraften bara så där så utbrister en av killarna ”*Kärnkraft det är fult, tänk om det spricker!*”.¹⁷⁰

¹⁶⁵*Barnen från Jordbro*. 1975. {film} Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio. 1:11:38 – 1:12:53.

¹⁶⁶ *Leva i Jordbro*. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 5.38-5.59.

¹⁶⁷ *Leva i Jordbro*. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 3.22-3.44.

¹⁶⁸ *Leva i Jordbro*. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 7.30-8.20.

¹⁶⁹ *Leva i Jordbro*. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 7.03-8.20

¹⁷⁰ *Leva i Jordbro*. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 8.20-8.40

Bortsett från fåtal bilder på höghusen och motorvägen är det mycket mer fokus på individerna än på själva höghusen i filmen. Det är först fyrtyotre minuter in i filmen som det återigen fokuseras på själva området i form av ett centrum komplett med frisörsalong, apotek, florist och matvarubutik. Centrumet är en symbol för den grundläggande tanken om förorten som lite verkar ha glömts bort i mitten av alla moderniteter.¹⁷¹

Det går bra för medelklassen men allt sämre för de som inte har råd med det moderna. En kvinna med invandrarbakgrund går omkring och städar i vad som tycks vara ett museum. En man med invandrarbakgrund hjälper henne samtidigt som han berättar om hur livet ser ut. Mannen berättar att de kommer till jobbet klockan sex på morgonen för att börja städa. Han säger att det är bara människor som ser ut som honom själv som har det här enkla jobben, en svensk skulle aldrig ta ett liknande jobb, menar han.¹⁷² Som tidigare nämnt så började allt fler medelklassfamiljer flytta ifrån höghusområdena på grund av att de hade fått det så mycket bättre än vad de hade haft det innan. Det blev omodernt att bo i flerfamiljshus och allt fler barnfamiljer flyttade till enplanshus. Konsekvensen av detta blev som tidigare konstaterat att det blev ett överskott på bostäder i miljonprogramsområdena.¹⁷³ Enligt Jonas Lindström så ledde 1970-talet bostadsöverskott till att det sågs som en passande lösning från politikernas sida att erbjuda nyanlända flyktingar boende i det nya miljonprogramsområdena. Enligt Lindström dröjde det inte heller länge förrän ”invandraren” hade ersatt barnen, hemmafruarna och socialfallet som ett personifierat problem i samhället. Detta problem kom senare att fördjupas under nästa ekonomiska kris under 1990-talet.¹⁷⁴ Analysen visar att det uppstod därmed en ny typ av segregation i samhället där den rika medelklassen bodde på en sida och de fattiga låginkomsttagarna bodde i höghusen.¹⁷⁵ En pojke i klassen reflekterar kring hur det inte är att ha några pengar när han är ute och går med sin hund på grönområdet som skiljer höghusen från radhusområdet. Han menar att pengar är det som gör en lycklig och utan pengar så finns det inte så mycket att leva för.¹⁷⁶

Det är det man lever för i alla fall, för man ska kunna ha roligt, utan pengar går det knappast att ha roligt. Tycker du det också, tror du man kan leva utan pengar?¹⁷⁷

¹⁷¹ *Leva i Jordbro*. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio ,43.32–44.32.

¹⁷² *Leva i Jordbro*. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio,44.32–45.11.

¹⁷³ Lindström 2019, s. 96.

¹⁷⁴ Lindström 2019, s. 97.

¹⁷⁵ Lindström 2019, s. 96–100.

¹⁷⁶ *Leva i Jordbro*. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio ,49.55–50.11.

¹⁷⁷ *Leva i Jordbro*. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio ,49.55–50.11.

Ungdomarna har nu börjat högstadiet vilket gör att fokuseringen på framtiden och vad som ska ske efter skolan blir allt mera närvarande hos dem. Alla oroas över hur framtiden ska bli, de vuxna för att deras ungdomar inte ska få en tillräcklig utbildning och ungdomarna för att de ska bli fast någonstans. Alla föräldrar som intervjuas är eniga om att de vill någonting bättre för sina barn. En kille i klassen säger i en intervju att han bryr sig inte om skolan längre, han vill bara ha ett jobb, vilket jobb som helst.¹⁷⁸

”Jag kommer inte någonvar”, ”Skiter du i allt?”, ”Plugget orkar jag inte med”.¹⁷⁹

Litteraturvetaren Lydia Wistisen menar att denna typ av gestaltning av den urbana erfarenheten, vilsheten och brist på framtidsutsikter är vanlig i 1970-talets ungdomslitteratur. Miljonprogrammet blir enligt Wistisen den plats som blir sinnebilderna av ungdomens känsla av utanförskap och skillnad. 1970-talets tonåringar beskrivs enligt Wistisen som en förrådd generation som endast är fri för att de vuxna verkar ha glömt bort dem.¹⁸⁰ Gemenskapen som tidigare fanns hos ungdomarna i skolan finns inte längre där, i stället finner ungdomarna de gemenskap i centrum eller på ungdomsgården. I Jordbro finns det en ungdomsgård som endast visas utifrån vid ett tillfälle. Byggnaden är likt de andra byggnaderna runt omkring i grå betong med texten ungdomsgård på. Utanför ungdomsgården står mopeder parkerade medan några ungdomar kastar snö på varandra.¹⁸¹

5. Slutsats

Följande kapitel kommer redogöra för de slutsatser som undersökningen kommit fram till utifrån de frågeställningar som presenterades i syftes och frågeställningskapitlet. Första delen av kapitlet fokuserar på att sammanfatta uppsatsens alla kapitel och andra delen kommer jag resonera kring varför jag baserat på undersökningsmaterialet är de faktorer som bidragit till varför det blivit så.

5.1 Moderna människor, förorten och sovstaden

Baserat på den undersökning som genomförts så går det att se en tydlig koppling mellan föreställningen om den moderna människan som en upplyst person och bostaden som är uppbyggd efter en modern standard. Dock så är det viktigt att notera att det i början av 1970-talet då detta ideal blir allt mindre förekommande i det material som undersökningen utgår ifrån. Det material som skildrar perioden 1954–67 använder sig frekvent av beskrivningen av

¹⁷⁸ Leva i Jordbro.1981. 56:07–56:35.

¹⁷⁹Leva i Jordbro. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 1:09:51 – 1:10:00.

¹⁸⁰Wistisen 2017, s.157–158.

¹⁸¹Leva i Jordbro. 1981. {film}, Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, 1.07.50-1.07.58.

den moderna människan och hur denne direkt är associerad med förorten medan materialet som skildrar perioden 1968–81 är detta ideal allt mindre förekommande, oftast förekommer det i detta material även en tydlig kritik mot idealet och huruvida detta ideal bör idealiseras.

Den första gången som modernitet diskuteras i materialet i form av både bostadsstandard och som mänskligt ideal är i Sonya Hedenbratts *Rågsved* (1963). Kvinnan som texten skildrar beskriver ett trivsamt liv i förorten med en lägenhet utrustad med dåtidens moderniteter, som exempelvis en köksfläkt över spisen som i detta fall, som tidigare konstaterat, symboliserar det moderna hemmet. Kvinnan uttrycker det inte bokstavligen i texten men genom beskrivningarna som ges av hennes och familjens livsstil så går det att konstatera att det hon beskriver är den moderna människans ideal av det stilla familjelivet.¹⁸² Hemmet är en vanligt förekommande begrepp i texten och hur kvinnan beskriver sitt hem berättar om relationen hon har med hemmet. Tim Cresswell menar att vi människor har starka relationer till våra hem, det är i hemmet vi utvecklar en känsla av trygghet och tillhörighet. Hemmet blir framför allt den platsen där vi kan vara oss själva och njuta av en stressfri tillvaro.¹⁸³ Som tidigare konstaterat så uttrycks detta i *Rågsved* (1963) då kvinnan beskriver hur hon och hennes man i stället för att åka in till staden för att njuta av utelivet i stället väljer att bjuda hem grannarna på middag för att det är mycket mer bekvämt och trevligt.¹⁸⁴ I analysen av materialet hittar vi olika exempel på detta beroende på hur och vem som framför berättelsen. Betydelsen av hemmet och karaktärens förhållande till denna har också ett avgörande i hur moderniteten framförs i förhållande till förorten.¹⁸⁵

Ytterligare skildring av en relation till ett hem finns i Per-Anders Fogelströms *Stad i Världen* (1968). Bostaden inne i staden har blivit för liten för familjen och de behöver utrymme i en lägenhet full av moderniteter med förbindelser till staden om man önskar åka dit. Fogelströms beskrivning av den moderna människan härstammar mycket ur stadens förändring och det behov som fanns av att bygga bostäder för de alla människor som fastnat i bostadsköerna.¹⁸⁶ Lena Anderssons *Sveas son* (2018) är som tidigare konstaterat snarare en skildring av en tid som varit snarare en skildring av sin samtid. Däremot så saknar den inte skildringar av

¹⁸² Alfredsson & Danielsson 1969.

¹⁸³ Cresswell 2015, s.39

¹⁸⁴ Alfredsson & Danielsson 1969.

¹⁸⁵ Cresswell 2015, s. 39–40.

¹⁸⁶ Fogelström 1968.

modernitet och trivsamt. Ragnar Johansson är moderniteten personifierad. Han tror på det praktiska och på hur den moderna människan bör leva och spendera sin fritid.¹⁸⁷

Den raka motsatsen från trevliga tillvaron i hemmet finns i nostalgin för ett förlorat hem. Detta är ett exempel på det som Cresswell menar är beroende på vilka minnen som finns utav platsen så avgörs det för hur individen kommer att känna för känslor inför den platsen i framtiden.¹⁸⁸ Exempel på detta är Anna-Lena Löfgrens *Lyckliga gatan* (1967) där protagonisterna uttrycker sorg över vad som inte längre finns kvar. Det trivsamma hemmet som fanns en gång i tiden är nu borta och ersatt av grå och kall betong, en metafor för hur en trivsamt plats blivit otrivsamt och kritiken lyfts mot vilken typ av människa som vill bo på en plats som helt saknar allting som förknippas med barndom, lycka och glädje.¹⁸⁹

Socialdemokraterna, som tidigare konstaterat, försvenskade moderniteten genom visionen om folkhemmet och den kollektivistiska tanken om en enad och samlad nation. Som en direkt konsekvens blev framtids och – modernitets begreppet synonyma med varandra i välfärdsdebatten.¹⁹⁰ Politikernas fokus låg på att bygga funktionella, moderna bostäder som skulle få ner bostadsköerna och bidra till en bättre samvaro för människor runt om i landet. Först skedde detta genom Abc-staden och senare genom miljonprogrammet.¹⁹¹ Idéhistorikern Martin Wiklund formulerar diskursen kring modernitet på ett bra sätt när han argumenterar att modernitets begreppet inte bör betraktas ett svartvitt synsätt, utan diskursen är mycket mer nyanserad än att det endast handlar om att antingen vara för eller emot förändring.¹⁹²

Moderna människor betraktar gärna sig själva som upplysta människor som är redo för framtiden, det finns flera exempel på skildringar av dessa typer i undersökningsmaterialet. Berättelsen om den svenska förorten handlar till stor del om modernitet, både som ett ideal och som bostadsstandard. Det fanns en vision om att göra saker och ting bättre. Men i och med att förorten blivit symbolen för moderniteten har det också blivit symbolen för dess fall.¹⁹³ Detta fall uttrycks genom en ungdomsgeneration som kände sig övergivna av både samhället och föräldragenerationen. Främst förekommande är kritiken i kulturella yttringar vars målgrupp är en ungdomlig publik. Som tidigare konstaterat är detta också, enligt litteraturforskaren Lydia Wistisen, ett bidrag till att bilden av förortsmiljön numera kan

¹⁸⁷ Andersson 2018.

¹⁸⁸ Cresswell 2015, s. 119.

¹⁸⁹ Lindeborg 1967.

¹⁹⁰ Wiklund 2006, s.75.

¹⁹¹ Grander 2020, s. 56.

¹⁹² Wiklund 2006, s. 20.

¹⁹³ Wiklund 2006, s.22.

upplevas som en stereotyp bild än upplevd erfarenhet.¹⁹⁴ Tre exempel från materialet som uttrycker denna form av frustration är delvis Ebba Gröns *Were only in it for the drugs no 1* (1979) och Nationalteaterns *Barn av vår tid* (1978) men också i Rainer Hartlebs Jordbro-dokumentärer. I texterna och filmerna beskrivs och gestaltas ungdomarnas erfarenheter av ensamhet och övergivenhet som gav ungdomarna i förorten en röst som de tidigare inte hade haft.¹⁹⁵ När exempelvis Urbans mamma i en intervju i *Barnen från Jordbro* (1975) uttrycker en oro över att hennes son ska bli en av dem som sitter nere vid pressbyrån och dricker mellanöl så beskriver hon indirekt de ungdomar som både Ebba Grön och Nationalteatern ger en röst.¹⁹⁶ Kulturella yttringar är som tidigare konstaterat blir en slags bidragande faktor till det som Cresswell benämner som sense of place, nämligen hur vi har fått platsen beskriven för oss genom en annan person och därmed bildat vår uppfattning om den genom den beskrivningen.¹⁹⁷ Budskapet från både Ebba Gröns och Nationalteaterns texter är som tidigare diskuterat ungdomarnas medvetenhet om att föräldrarna sliter för att få ihop det så att familjen ska ha ett bra liv, däremot så är detta inte en ursäkt för att inte lyssna på ungdomarna när det enda de vill är att ha ett ställe som bara är deras, där det inte nödvändigtvis behöver inte behöver sniffa thinner, supa och slåss för att få deras föräldrars uppmärksamhet. Och precis som Nationalteatern nämner i *Barn av vår tid* (1978) så innebär inte detta alltid att föräldrarna stannar upp och frågar sig varför ungdomarna betar sig på det sättet utan snarare att de bestämmer sig för att vara laglydiga människor och ringer polisen.¹⁹⁸

I *Barnen från Jordbro* (1975) nästkommande filmen i Rainer Hartlebs Jordbro-svit, *Leva i Jordbro* (1981) så uttrycks samma övergivenhet i form av fokuset på framtiden och att bli någonting. Oljekrisens ekonomiska svårigheter och ökade klyftor i samhället uttrycks i form av frågan om det går att vara lycklig utan pengar medan i nästa bild visas det bilder på en familj som är i fullgång att bygga sitt eget radhus med möjligheter till egen trädgård¹⁹⁹ Beskrivningen av människor som passerade slår inte lika hårt som beskrivningen av moderna människor som är pionjärer ute i förorten. Idealet att vara en modern människa bleknade lika fort bort som de uppkom. Fram till 1970-talets början hade det varit attraktivt att bo i flerfamiljshus men detta ändrades i takt med all negativ publicitet som riktades mot

¹⁹⁴ Wistisen 2017, s. 162.

¹⁹⁵ Ebba Grön 1979, Dageby 1978.

¹⁹⁶ Ebba Grön 1979, Dageby 1978, *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio.

¹⁹⁷ Cresswell 2015, s. 15

¹⁹⁸ Ebba Grön 1979, Dageby 1978.

¹⁹⁹ *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio , *Leva i Jordbro*. 1981. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio.

lägenhetsbyggnaderna. Det mer attraktiva alternativet blev nybyggda enplanshus alternativt radhus.²⁰⁰ Filmerna speglar en verklighet som känns igen från idag i form av ekonomisk utsatthet och segregation i förorten samtidigt som det finns en stor längtan från många att bara komma därifrån och göra tillvaron bättre.²⁰¹ Diskursen om förorten och segregationen som blev en följd av planerandet av denna har bidragit till den bild som ännu idag förknippas med förorten. Men också hur samtiden på 1970-talet uppfattade förorten i förhållande till det socialdemokratiska folkhemsprojektet och den moderna människan i den moderna staden. Jonas Lindström skriver att problematiken som länge kommit att sammankoppla främst miljonprogramsområden uppkom redan i början av dess födelse då människorna som bodde där beskrevs som vilsna, borttappade och passerade.²⁰²

5.2 Förortsromantik och segregations kritik

Den svenska förorten gick från att idealiseras som framtidens bostäder utrustade med moderna och funktionella kök till att betraktas som problemområden fulla med höghus som betraktades som omoderna och oattraktiva. Däremot så skiljer det sig från vilken förort som diskuteras och vilka ord som används för att beskriva den. Vällingby, en av de första abc-förorterna, med sin moderna arkitektur och rika kulturarv kommer alltid att betraktas som en av de lyckade förorterna medan motsvarigheten kan sägas om förorter som Rågsved, Tensta och Rinkeby som ständigt kommer förknippas med den problematiserade bilden av förorten. I materialet som undersöks är Vällingby ständigt förekommande som exemplet på den förorten som är ständigt aktuell, baserat på detta resonemang kan det därmed inte vara en slump att Lena Andersson när hon skulle skriva *Sveas son* (2018) valde att Ragnar Johansson på ålderns höst skulle flytta till just Vällingby. Återigen går det i denna diskussion att dra paralleller till Cresswells resonemang kring sense of place, det vill säga hur vi har fått platsen berättad för oss så väljer vi att komma ihåg den och basera vår egen upplevelse av den specifika platsen.²⁰³ Kritiken mot förorten handlar till stor del om att den bidrar till att medverka till det som politikerna hoppades skulle minska, nämligen klassklyftor mellan människor som bor i samma stad och i samma område. En tidig tanke med förorten var att den skulle bidra till ett mer jämställt samhälle om olika människor av olika bakgrunder bodde ihop med varandra. Tanken var god men misslyckades i takt med att de som fick det bättre ställt flyttade ifrån för att lämna kvar familjer med ekonomiska svårigheter som drabbades hårdast i tider av

²⁰⁰ Lindström 2019, s. 96.

²⁰¹ *Barnen från Jordbro*. 1975. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio, *Leva i Jordbro*. 1981. {film}Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio.

²⁰² Lindström 2019, s. 93–94.

²⁰³ Cresswell 2015, s. 15.

ekonomiska lågkonjunkturer.²⁰⁴ Kulturella yttringar speglar gärna den samtid som de skrivs i och därmed är det ingen slump att mycket av materialet som utspelar sig innan krisen är mera positivt för framtiden än det material som speglar samhället under krisen. Den gemensamma nämnaren hos allt material är att de återskapar historien om det samhälle och det Sverige vi lever i idag, på både gott och ont.

6. Käll – och litteraturförteckning

6.1 Tryckta källor

Kungliga bibliotekets arkiv över svenska dagstidningar

Anon. *Vällingbys affärscentrum klart för premiär*. Aftonbladet 6 november 1954

Helmersson, Stina. *Här fanns ingen plats för Oasen*. Aftonbladet 16 april 1979.

Hörnfeldt, Erik. *Ebba Grön – Gör som Bohman, vägrar lägga av*. Expressen 22 november 1979.

Minor. *Det nya Abc-samhället tvingas vara sovstad*. Svenska Dagbladet 1 december 1954.

Petterson, Roland. *Kampen om Oasens lokaler rasar vidare – Polisen har tagit över*. Dagens Nyheter 5 december 1979.

Ryghe, Ulla. *Köpa ’hemma’ eller i innerstaden?*. Aftonbladet 10 november 1954

Stiskalo, Stina. *Lena Andersson: Folk tycker jag är jobbig som håller fast vid förnuftet*. Dagens Nyheter 12 oktober 2020.

6.4 Musik-och film källor

Barnen från Jordbro. 1975. {film}. Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio.

Dageby, Ulf. *Barn av vår tid*. (1978). Göteborg: Nacksving.

Danielsson, Tage, Alfredsson, Hans. (1969). *Rågsved*. Stockholm: Svenska Ljud AB.

Ebba Grön. *Were only in it for the drugs no. 1*. (1979). Stockholm: Mistlur.

Leva i Jordbro. 1981. {film}. Rainer Hartleb. Sverige: Folkets Bio.

Lindeborg, Britt. *Lyckliga gatan*. (1967) Stockholm: Metronome..

Staden växer. 1955. {film} Håkan Bergström. Sverige: Dagens Nyheter.

Vi är barn av vår tid. 2021. {film} Pontus Hjortén. Sverige: Sveriges Television, Film i Väst.

6.1 Litteraturförteckning

Agnew, John (1987) *Place and politics – The geographical Mediation of State and Society*. Boston: Allen and Unwin,

Andersson, Lena. (2018) *Sveas son – En berättelse om folkhemmet*. Stockholm: Bokförlaget Polaris.

²⁰⁴ Grander 2020, s. 55–56.

Bengtsson, Bo. (2016) ''Allmännyttan och bostadspolitiken i går, idag och i morgon – institutionella förutsättningar i förändring'', I: Nyttan med allmännyttan. Red. Tapio Salonen. Stockholm: Liber AB.

Billing, Peter, Stigendal, Mikael. (1994) *Hegemonins decennier – Lärdomar från Malmö om den svenska modellen*. Malmö: Möllevångens samhällsanalys.

Brantly, Susan. (2017) *The Historical Novel – Transnationalism and the Postmodern era: presenting the past*. New York: Taylor and Francis group.

Boréus, K., Bergström, Göran (2018) *Textens mening och makt : metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys* Fjärde (omarbetade och aktualiserade) upplagan. Lund: Studentlitteratur.

Cresswell, Tim. (2015) *Place- An introduction* (2: a upplagan). Oxford: Wiley Blackwell.

Dahlstedt, Magnus, Eliassi, Bazoo. (2018) *Slaget om hemmet – världen, utanförskapanden och förorten som folkhemmets periferi*, Sveriges Sociologförbund. Vol. 55, nr 2–3

Ek- Nilsson, Katarina. (2016) *Det moderna och det postmoderna*. Nätverket. Nr 20

Ericsson, Urban, Molina, Irene, Ristilammi, Per-Markku (2000) *Miljonprogram och media: föreställningar om människor och förorter*. Trelleborg: Berling Skogs AB.

Fogelström, Per-Anders. (1968) *Stad i Världen* (2:a upplagan). Stockholm: Bonniers förlag.

Fornäs, Johan (2016) *Kultur*. Stockholm: Liber AB.

Grander, Martin (2020) *Allmännyttan och jämlikheten: Svensk bostadspolitik vid vägskalet?*. Stockholm: SNS förlag.

Lindström, Jonas (2019) *Segregation*. Stockholm: Liber AB.

Nilsson, Lars. (1989) *Den urbana transitionen. Tätorterna i svensk samhällsomvandling 1800–1980*. Studier i stads- och kommunhistoria, Nr. 5.

Sax, Ulrika. (1998) *Vällingby – ett levande drama*. Stockholm: Stockholmia förlag.

Stark, Tobias (2010) *Folkhemmet på is: Ishockey, modernisering och nationell identitet i Sverige 1920–1972*. Diss. Linnéuniversitetet.

Wiklund, Martin (2006) *I det modernas landskap – Historisk orientering och kritiska berättelser om det moderna Sverige mellan 1960–1990*. Stockholm: Brutus Östlings förlag.

Wistisen, Lydia (2017) *Gångtunneln: Urbana erfarenheter i svensk ungdomslitteratur 1890–2010*. Diss. Stockholmsuniversitet.

6.2 Internet källor

Anon. Tunnelbana, barnrikehus och abc-stad. Stockholmskällan. u.å.

<https://stockholmskallan.stockholm.se/teman/staden-vaxer/tunnelbana-barnrikehus-och-abc-stad/>

(hämtad:2021-05-11)